

FÖRROCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR • NR 1 1996 • PRIS 50 KRONOR

*I detta nummer:
Fredrik Ekelund, Taxi-samtal
Jan Myrdal presenterar
grafik av Helios Gomez
Alvar Nilsson om
Per Engdahl och
överklassnazismen*

FÖRROCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR

Innehåll nr 1/96:

Ledare.....	4
Fredrik Ekelund: Taxi-samtal	5
Hans Lindström: Folket, skrattet och litteraturen.....	10
Rolf Lindborg: Kulturradikalismen...Exemplet Bengt Lidforss	14
Stig-Lennart Godin: Arbetarlitteraturen som ideologiskt uttryck	20
Christer B Johansson: Serierna och litteraturen.....	25
Tor Wennerberg: Noam Chomsky.....	31
Grafik av Helios Gomez. Förord Jan Myrdal.....	40
Alvar Nilsson: Per Engdahl och överklassnazismen.....	52
Jan Käll: Nya idéer och gamla; rapport från en konsthögskola.....	65
Stefan Lindgren: Några invändningar mot Edward Said.....	71
Margaretha Zetterström: Om en bok som gör det lättare att andas.....	74

Omslag: Helios Gomez

Förr och Nu ägs av föreningen med samma namn. Föreningens paroller är:

- **För en folkets kultur**
- **För en folkets historia**
- **Försvar för yttre- och tryckfrihet**
- **Antiimperialism**

Förr och Nu begär inte pengar av stat eller kommun. Våra inkomster kommer från medlemmar och andra läsare: medlemsavgifter, gåvor och prenumerationer. Vi i Förr och Nu utför själva frivilligt föreningsarbete ända från redaktion till distribution. Detta visar att det frivilliga bildningsarbetet och den gamla folkrörelsetraditionen fortfarande är en demokratisk möjlighet.

Om du tycker att tidskriften är bra och om du vill den skall fortsätta utvecklas, ge då gärna en gåva, eller ännu hellre, en eller flera prenumerationer!

Du som bor i Stockholmstrakten, kom med i föreningsarbetet! Ring någon av kontaktpersonerna. Det finns mycket att göra.

Föreningens styrelse: Ulla-Britt Antman (ordf.), Gun Kessle (v. ordf.) Tomy Gustavsson (ansv. utgivare), Finn Karlsson (kassör), Christer B Johansson samt som suppleanter Hillevi Rosenquist, Ragnhild Nygaard och Jan Käll.

Redaktionen kan nås genom Ulla-Britt Antman 08-651 90 29, Jan Käll 08-644 50 32 eller Tomy Gustavsson 08-761 15 25

Förr och Nu c/o FiB/K, Bondegatan 69, 116 34 Sthlm., tel 08-644 50 32

Årsprenumeration (4 nr) 180:- (Studentpris 130:-) — Stödprenumeration 250:- eller mer

Medlemskap 150:- • Postgiro 35 60 72-9, Bankgiro 324-1262

ISSN 0345-3162

Ledare

Förr och Nu är tillbaka!

Vi som nu åter dragit igång utgivningen tycker att en kulturtidskrift som Förr och Nu behövs. Mer än någonsin. Detta är det huvudsakliga skälet till att utgivningen nu fortsätter.

Föreliggande nummer bygger huvudsakligen på material som var menat för nummer 2/94. Ett nummer som aldrig nådde tryckeriet. Dock betyder inte det att innehållet är föråldrat eller på något sätt inaktuellt, tvärtom.

Fem av de elva bidragen (Ekelunds, Lindströms, Lindborgs, Godins och Johanssons) är föredrag som hölls i samband med Folket i Bild-stämman i Lund i maj -94. Tre av bidragen är helt färska. Tyvärr kom denna gång inte något avsnitt med kortare bokrecensioner med, ett block som tidigare varit en återkommande del av varje nummer. Men dock två längre; och i och med nästa nummer återinträder kortrecensionerna. Var lugna.

Vill du vara med att säkra tidskriftens framtid är du naturligtvis välkommen, på alla sätt; med idéer, artiklar, recensioner m.m. Hör av dig!

Vi utökar även möjligheterna för att vinna franska tryck (1800-tal; se boken 5 år av frihet) ur Myrdal och Kessles samling. Med hundra kronor är du med i dragningen. 1000 garanterar vinst.

Sätt in pengar på pg. 35 60 72-9 så är du med i dragningen, som äger rum den sista maj. Vi bifogar inbetalningskort.

Väl mött!

Styrelsen

Taxi-samtal

Av Fredrik Ekelund

— Va tycker du om den nya debatten?

— Den om EU, Limpas contra Ingesson eller vilken?

— Om litteraturens och bokens villkor: Jasså den. Jodå. Inget nytt precis. Finns en uppenbar risk för teorism att författarna förvandlas till teorister. Det verkar vara det ständiga problemet på senare år. Bristen på humor och teorismen. Man kan sin Bachtin men läser inte Rabelais, man läser Kristeva om Céline men inte Céline, läser Barthes om kärleken men inte Odulf; läser och talar om Nozick och Derrida men mindre om att resa och leva. Vårt ska du förresten?

— Mölna.

— E inte de en dikt?

— Jo, men också en ort, om än liten, på Lidingö. Du e inte härifrån va?

— Nej, från Malmö.

— Vad gör du här då?

— Samlar röster, längtar hem.

— Då förstår jag.

— Vaddå?

— Att det e svårt att hitta.

— Det beror på. Samtidigt känns det lättare att hitta rätt just därför. Perspektivet

känns klarare, inte så provinsialt och storstadstypiskt. Det är också från Malmö som jag hämtar de flesta av mina erfarenheter om litteratur och skrivande. För några år sedan, när jag arbetade i hamnen drabbades jag av en chock som bidrog till att få igång mitt skrivande. Jag upptäckte att verkligheten var mer fantastisk än fiktionen och att realism därför många gånger blir mer fantastisk än "hitte på" litteratur, sån där litteratur som skrivs utifrån en ide (föresatsen "nu ska jag skriva en dystopi" t ex).

— Nu förstår jag inte riktigt....

— Nej, det förstår jag. Men en morgon på väg ut till en båt fann jag den värste och strängaste förmannen i hela hamnen bakom en pelare inne i ett magasin fullt med biståndsmjöl. Där stod han och läste Görran Sonnevi, han som brukade skälla oss för "flaskåddar" och "studentjävlar" stod och läste den blide hallningen Sonnevi. I smyg. Det var en lärdom. En annan kom något senare. Den handlar om en före detta arbetskamrat, vanligt stuveriärbetare, extremt musikintresserad. Politiskt var han

hopplöstreaktionär, tre kilometer till höger om Djingis Khan och före detta främlingslegionär. Men i alla fall. Han tog ledigt på fredagen, tog flygbåten till Köpenhamn för att därefter ta flyg från Kastrup till San Francisco där han sedan såg "Boris Godunov" på lördagskvällen. På måndagen klockan sju var han tillbaka lagom till uppropet. Han kallades förresten för Stravinskij och gör så än idag.

— Folk e inte riktigt som man tror...

— Precis. Och dom gör inte alltid vad man tror. Därför e folk så förbannat intressanta och därför tröttnar jag heller aldrig på att konfronteras med dem. Ett tag bodde jag förresten granne med en man som visade sig vara styckmördare. Hans sambo hamnade i kylskåpet. Det var i Rörslöjstaden, mitt i Malmö. Mitt i "vanligheten".

— Oj då. Men från det ena till det andra. Greider då?

— Han provocerar medvetet för att locka fram motsånd. Jag anser att han har fel men håller ändå med honom. Det behövs fler skildringar av den fantastiska verkligheten vi lever i nu men friheten att skriva som man vill, med alla grepp, måste vi slå vakt om. Det finns ingen given "realism" som är överlägsen alla andra "realismer". Ranelid "vårdar" ju jämlikheten på ett sätt, Säfve på ett annat, Kjell Johansson på sitt men ingen av dom finns med på Greiders realismlista. Däremot finns det ingen anledning att romantisera formexperiment. Man blir ingen Cortázar eller Joyce för att man slutar sätta punkt och bryter upp texten i fragment och öar. En berättelses form måste kännas naturligt och växa fram i harmoni med innehållet. Den "magiska realismen" hos Márquez är inte frukten av ett teoretiskt arbete. Den föddes i samma ögonblick som Márquez började lyssna

inåt, till sig själv. Då "hörde" han hur hans farmor hade berättat för honom när han var liten och det förlöste honom ur den hemingwayska tvångströja han satt fast i.

Att känna sig tvingad att skriva modernistiskt eller postdito av rädsla för att klassificeras som "konventionell", jag menar, kan det bli mer konventionellt? Därför håller jag med Johan Lundberg (SvD 2/9) när han argumenterar för "recycling". I somras blev jag bekant med en brasiliansk poet, Reynaldo Valinho Alvarez, som med stor estetisk framgång förenar gamla former (sonetter t.ex.) med nya innehåll (Rios smutsiga och grymma verklighet). De former Gullberg använde sig av borde med andra ord inte vara döda bara för att den värld han levde i håller på att försvinna. Inom lyriken kan jag känna en stark längtan efter musik, rytm och metaforer även om jag vet att det anses hopplöst mossigt av vissa. Det illa dolda föraktet för "vanliga" former (Steve Sem Sandberg, SvD 19/8-93) tycks mig alltför ofta bottna i konstnärlig halsstarrighet. Man ska fram där ingen väg finns. Till varje pris och framförallt till priset av att inte ha läsare. Därför attackeras ständigt dom som säljer (Brunner, Gardell Alfvén, Ekman m fl). Det luktar lite "surt, sa råven", tycker jag. Så när kritiker talar om någon som "stryker medhårs", då miss-tänker jag att det handlar om en författare som kan konsten att berätta en historia.

Du tycks ha en del åsikter om det hela? — Jo Här i bilen får man tid att tänka. Ena stunden har man en ner gången hora i framsätet, nästa Carola eller Carl-Eric Björkegren. Jag skulle förresten gärna se en "Pappa Goriot" eller en "Röda Rummet", dvs en klassisk realismskildring, av det ekonomiskt sjuka åttital som lade grun-

den till den kris vi idag befinner oss i. Frågan är bara om någon svensk författare har den ekonomiska kunskap som krävs för att gå i land med uppgiften. Tänk om Björn Elmlund skruvat upp sin "Så föll

den svenska modellen" några faktiva snäpp. Då hade vi kanske haft den litterära ryssaren om denna tid. Nu, väljer Elmlund en alltför dokumentär väg och därmed riskerar en så viktig bok att sjunka ut ur det kollektiva minnet relativt snabbt. Ty Volvos och journalistikens värde varierar men litteraturens värde varar. Det är det verkligt samtida (Dostojevskij, Balzac, Flaubert, Strindberg, Proust, Joyce osv), där stanken av samhällelighet är stark, som lever vidare. Det som är rent dokumentärt eller skrivs för evigheten förångas snabbt.

— I debatten nämns en del namn. Är du förtrogen med några?

— En del men annars kännetecknas min situation av att jag inte har den universella utblick som man kan kräva av en kritiker. Kjærstad och Kundera har jag läst. Skräckelgänget intresserar mig däremot inte. En kjerstadsk eller lögstadsk roman om det moderna Sverige skulle jag ha ålskat att sätta händerna i. Det hade kunnat bli det postmoderna svaret på "Röda Rummet", med Arvid Falk mitt i informations- och höghastighetssamhället. Problemet är att jag ändå upplever en känsla av brist när jag läser dom här två normmännen. Visst förför de mig men deras kirurgiska intelligens, analytiska förmåga och datoriserade lekfullhet leder ofta till att det jag skulle vilja kalla för "närheten till människans ansikte", försvinner. Det är som om "rösten" försvann bland alla de vackra, korrekta postmodernistiska tecknen. Jag saknar värmen, den fassbinderska värmen och inlevelsen med de mest förtrampade. Och

då talar jag inte om någon ahliniskt teologiserad medkänslan utan om den enkla, raka blicken för sorg, fattigdom, kärlek och solidaritet.

Men, som sagt, det finns säkert svenska författare som har detta, och som även besitter den humor man ofta får leta länge efter. Ska jag framhålla någon svensk författare som på senare år berört mig dvs rört vid mitt innersta, får det bli Tor-Ivan Odulf. I "Skymningen gör därarna oroliga" fanns det mesta av det jag vill ha ut av en bok: kärlek, sorg, vrede, hat, erotik, vardagsstank och "liv". Och när vi ändå är inne på bra böcker, varför inte nämna portugisen Antonio Lobo Antunes i samma andetag Hans "Fado Alexandrino" är en mäktig, mörk ström av humor, erotik och konkret samhällskänsla och borde tillfredsställa både linjärt skolade "realister" och tidsupplösande "fragmentariker".

— Dom får man kanske lägga på minnet. Du tror inte att boken är hotad då?

— Inte ett ögonblick. Jag delar inte alls Peter Lutherssons oro (SvD 15/8). Trängseln på Malmö stadsbibliotek är sådan att jag med stort besvär tar mig fram med min barnvagn. Förra året sattes besöksrekord och Göteborgs stadsbibliotek lär ha fler besökare än Eiffeltornet. På Poesidagarna i Malmö i våras fylldes den ombyggda teatern Hipp till sista plats flera kvällar. Poesi! Fattar du!? Och det här med att "begåvade ungdomar" (Luthersson igen) skulle välja stand—up eller rockmusik istället för litteraturen, tror jag inte heller på. Kanske gör man bådadera och låter genreerna befrukta varandra, vilket inte kan vara till skada för poesin. Musikaliska författare/poeter är guld värda i en tid där rymten och musik i poesin anses banalt. I min region finns hur som helst ingen brist på

unga poeter. Det affischeras ständigt om uppläsningar och det är deligen nya namn. Vårt behov av ord och berättelser tycks vara oändligt och jag ser det snarare så att informations- och MTV-samhället skapar ett tomrum som nu fylls med ett sug efter det stillnade, efter ord. Däremot köps det inte så mycket böcker. Men det är ett annat problem som man borde attackera från förlagshåll genom att satsa mer på pocketboken, som i Frankrike. De inbundna böckerna kunde man kanske nöja sig med att sälja till biblioteken. Jag har själv inte råd att köpa romaner för tvåhundra femtio kronor. Tyvärr.

— Du vill popularisera och trivialisera?

— Att popularisera utesluter inte seriositet. Författarna måste möta den nya verkligheten, även medialt. Att våga ställa upp i TV är bara dumt och med detta menar jag inte att författarna ska kapitulera inför den "visuella" världen. Vi ska ta den vid horenen och kräva ett riktigt TV-program, ett bokmagasin på 1-1,5 timmar i veckan, där författare talar om sina böcker under ledning av någon allmänbildad, Pivot-inspirerad kulturjournalist. Ett program utan musik i bakgrunden där det talade ordet helgas. Lite som "Speciellt" men med stolar och bord och utan tävlingar, brevfrågor och bakgrundsmusik. Bara med ordet och samtalet i centrum. Det skulle lyfta boken och göra oss alla rikare, både andligen och ekonomiskt. Har allmänna fårskallar med bakvända kepsar på huvudet rätten att tala i TV inför folk varför skulle då inte författare ha det? Och när vi ändå är inne på bokens ställning så anser jag, så här i valtider, att en bibliotekslag borde vara en självklarhet i ett samhälle som vill vara civiliserat. Boken är demokratins och humanismens grundpelare och dess hem,

och öppethållandet av det får inte bli beroende av göran rosenbergska (och lars gustafssonska?) frivilligarbetare. Biblioteken ska vara själsliga apotek öppna mellan "seven" och "eleven". Vi är framme nu, tror jag.

— Mölna, du hittade!

— Intuition. I hans landskap har vi alla vandrat. Nu måste jag köra igen. Ska hem och skriva. Du vet väl vad han skrev, Gunnar Ekelund?

— Nej.

— Tig och skriv!

— Förresten, den där förmannen som skrek så dant. Vad blev det av honom?

— Han blev präst. I Småland.

Fredrik Ekelund

Folket, skrattet och litteraturen

Av Hans Lindström

De flesta predikarna av de stora sanningarna som är ute efter – eller redan har – inflytande och makt, får alltid på ett eller annat sätt problem med den besvärliga entiteten folket. Man kanske söker folkets aktiva stöd, man kanske behöver manipulera det, man kanske är beroende av dess ointresse, passivitet och inaktivitet. Eller kanske måste man rent av ha folkets tydnad. Och så vidare. Hur som helst blir den svårbestämbara entiteten folket ett problem som man måste förhålla sig till och "lösa".

Men nu är det alls inte bara herrar och maktthavare som får problem med entiteten folket. För oss som på sjuttioalet var aktiva ute på vänsterkanten – bara för att ta ett annat exempel – utgjorde folket ett ständigt lika komplicerat problem, teoretiskt och praktiskt. Vilka var vänner och fiender i dagskampen? Vilka var det i kampen för det vi betraktade som en annan och bättre ordning. För att få veta detta var vi tvungna att försöka definiera och bestämma

entiteten folket och utveckla en lämplig praktik. Så här efteråt vet vi att större delen av denna vänster dog sotsdöden, utan att någonsin ha hittat vägen till folkets hjärta. Folket däremot lever och har hälsan. Folket självt har naturligtvis aldrig i denna mening problem med sig självt. Det problematiserar inte sin egen bestämning och det bekymrar sig inte över hur det ska vinna sig själv för den ena eller andra saken. Skälet är enkelt: entiteten folket kan helt enkelt inte i denna mening ha problem med sig självt eftersom det inte utgör något enhetligt. Det utgör ingen slutet enhet. En sådan (tänkt) enhet blir alltid en konstruktion och en reduktion. Folket är ingen gigantisk tänkande kropp, ingen jätte med en hjärna och ett hjärta i en sluten or-ganism. Folket kan t ex inte ha fotsvett, kan inte ha hoppat 1,30 i höjd i sjätte klass och kan inte ha åkt dit för rattfylla.

Många har under historiens gång reducerat den oenhetliga och svårbestämbara entiteten folket till något enhetligt och be-

stämt. Och i denna reduktion har ordet folket och allt vad det sagts stå för, gång efter annan förvandlats till en retorisk floskel. Frågan är om vi här i dag också häver ur oss floskler i denna mening? När vi hör namnet "Folket i Bild" tänker vi förmodligen för det mesta inte ens på att ordet "folket" är med i namnet, men eftersom parollen "För en folkets kultur!" ju är inskriven i föreningens och tidningens plattform, så är ju frågan om folket och det folkliga så att säga konstant på tapeten.

Rubriken för dagens arrangemang är ju "1990-talets folkliga litteratur", men jag kommer inte att tala explicit om 1990-talets folkliga litteratur – den vet jag helt enkelt egentligen ingenting om. Däremot ska jag prata en smula – jag håller för övrigt redan på – om en aspekt som rör såväl den litteratur vi har bakom oss, som den vi har framför oss – inklusive 90-talets folkliga litteratur: jag ska säga några ord om folket och skattet.

1986 kom den ryske litteraturteoretikern Michail Bachtins bok om Rabelais ut i svensk översättning med titeln *Rabelais och skrattets historia*. Det var med den boken Bachtin (f.ö. från början hans doktorsavhandling) upptäcktes av världen i mitten av 60-talet. Dessförinnan hade han under mer än ett halvt sekel skrivit för döva öron i det stalinistiska Sovjet. I dag har en lång rad av Bachtins texter översatts, spritts och diskuterats ganska intensivt om inte i Sverige, så desto mer i de anglosaxiska länderna. Bachtin torde vara den samtida litteraturforskare – eller litteraturfilosof – som har försett oss med de mest substansiella resonemangen kring frågan om skattet i litteraturen och den folkliga kulturen.

Att jag nu nämner Bachtin kan ses i ljuset av det faktum att det till synes okomplice-

rade och triviala ordet rolig alltid har utgjort en stötesten i en mängd (föregivet) seriösa sammanhang – inte minst de sammanhang som är litteraturvetenskapens. Trivialt, vardagligt uttryckt, skulle man kunna säga att det som hör skattet till, det anses i allmänhet inte seriöst nog. För allehanda smakdomare och för etablerad litteraturkritik och för institutionell litteraturvetenskap har frågan om skattet – i litteraturen och kulturen i övrigt, inte minst den folkliga kulturen – alltid setts över axeln.

När Bachtin i olika sammanhang hävdar att "skrattet alltid har förblivit ett frihetens vapen i folkets händer", när han talar om skattet som "den andra sanningen om världen" och om "skrattets förbindelse.../med andens och talets frihet", så är det ingen tom retorik. Och när Bachtin i sin Rabelais bok skriver att "Alla akter i det världshistoriska dramat har utspelats inför det skrattande folkets kör", så avser han inte en kör med en unison röst, utan en oändlig polyfon kör. Och, säger Bachtin, "Hör vi inte denna kör, så kan vi inte heller förstå dramat i dess helhet". Dvs hör vi inte det skrattande folkets kör går vi miste om väsentliga delar av sanningen. Inga sanningar kan kvitteras ut rena och färdiga likt gudomliga leveranser på posten. Och ingen äger sanningen. Snarare händer den. Alltid och i varje ögonblick. Och de skrattande sanningarna om världen är omistliga för människan. De har alltid funnits och kommer förmodligen att fortfära finnas – och de har något att berätta om världen. Dessa skrattets sanningar är icke utbytbara; inga andra sanningar kan konkurrera med skrattets sanningar; de kan inte formuleras om till något annat logiskt språk utan att gå förlorade.

Samtidigt som det skattande folkets kör är en fysisk realitet, är denna kör också en metafor för en gigantisk mängd röster, en mångstämmighet som alltid i alla tider har gjort det *enda* ordets hegemoni till en omöjlighet. Ett folkligt stöd *fören* sak kan aldrig bli annat än temporär. I hela detta resonemang blir ordet folket ändå ingen retorisk flöskel och resonemanget innebär heller ingen romantisering av entiteten folket. Vi talar inte om en kvalité i form av *en* given *enhettlig* mening – vi talar om de många fria meningarnas kvalité. Folket är och förblir antipoden till det enhetliga. Det förblir lika retsamt oenhettligt.

I Bachtins ögon är folket och dess sanningar alltid oförenliga med varje officiell hållning, varje officiell organisation och varje officiellt institutionellt sanning. "Om folket på torget inte skattar, så tiger folket", skriver Bachtin någonstans i sina anteckningar. "Folket kan aldrig fullt ut dela den härskande sanningens patos."

Eftersom de stora sanningarnas kolportörer alltid vill – alltid är tvingade till att – försöka bringa ordning och reda, så kommer entiteten folket alltid att vara ett problem för alla sanningars ordningsmän. Folket blir den ständiga oordningen som andra krafter vill bringa ordning och reda i.

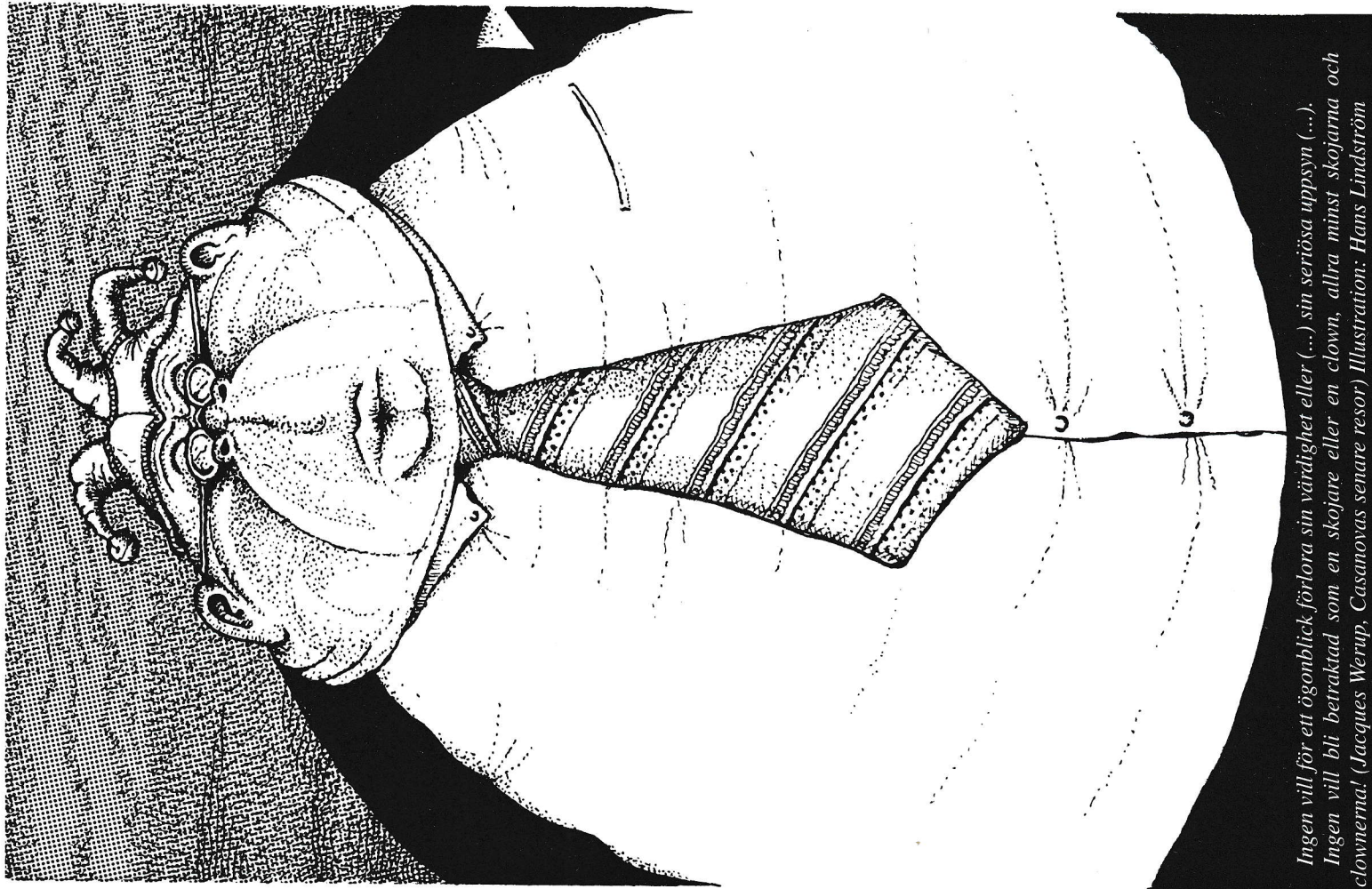
Folkets skattande kör är den de många rösternas kör som alltid i alla tider och i mängder av former och på ett otal sätt betvivlat, anmärkt på, retsat härtat, kommenterat, gylklat och drivit med makten, oordningen, det officiella och (det patosfyllda) allvaret och de stora sanningarna i alla dess tappningar och uttryck. Men definitivt inte främst på grund av någon form av skolad, utifrån bibringad ideologisk medvetenhet eller ideologiskt överlagt –

utan därför att objekten för anmärkningarna, skämten, gylklet osv. i allra högsta grad har rört detta folks väl och ve och dagliga liv.

Skattat och utskattandet av alla dessa – evigt tidlösa – objekt har märkligt nog aldrig kunnat korrumperas – och skattat har alltid frodats där nere. Inte där uppe. Inte i den mening vi här talar om skattat. "I maktens salar ekar inga skatt", har en svensk författarinna sagt. Eller, som Bachtin skriver: "Makt och våld är inte bekanta med skattat."

Men i levande livet, i dagligt liv och arbete uppträder inget av allt detta som något enhettligt samlat som man bara kan gå ut och lyssna på i ren, oförstörd form: om vi ställer oss på gatan, sätter oss i den proppfulla bussen, på fotbollsarenan eller går in i rikets fabriker så slår inte ett gigantiskt folkets skatt emot oss. Entiteten folket är – i sin gigantiska oenhettlighet – naturligtvis oändligt mycket annat än en skattande kör. Vi kan inte utan vidare extrahera denna körs sång och lyfta ut den ur resten av vardagen och livet för dissection, klassificering och bestämning.

Ok, folket skattar, säger ni – men det skriver inga böcker. Så vad i herrans namn har folkets skattande kör men litteraturen att skaffa. Tja, det beror på vad man menar med att säga att folket inte skriver några böcker. Och det beror på hur långt in i litteraturen vi kan höra ekot av det skattande folkets kör. Kanske hörs det mycket längre in än vad vi vanligen inbillar oss? Men inget av detta ska jag tala vidare om. Min tid här är ute, men det är frågor som dessa jag försöker diskutera i min avhandling om skattat i litteraturen.

Ingen vill för ett ögonblick förlora sin värdighet eller (...) sin seriösa uppsyn (...). Ingen vill bli betraktad som en skojare eller en clown, allra minst skojarna och clownerna! (Jacques Werup, Casanovas senare resor) Illustration: Hans Lindström

Kulturradikalismen och den folkliga kulturen – Exemplet Bengt Lidforss

Av Rolf Lindborg

Jag har blivit inbjuden att tala om en botanist och debattör som verkade i Lund under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal: "Kulturradikalismen och den folkliga kulturen. Exemplet Bengt Lidforss". Hade det här varit för länge sedan, så skulle jag antagligen ha inlett genom att göra en jämförelse med en annan, mycket äldre botanikprofessor: Carl von Linné.

Linné står förresten staty här i Lund. Intill Stadsbiblioteket, alldeles i vår närhet just nu, alltså, står en vacker staty av en Linné som just är i färd med att examinera en växt, med blomman i ena handen och en lupp, ett förstoringsglas, i den andra. Statyn är vacker, men den är på samma gång en aning missvisande, för att nu inte säga rent orättvis emot Linné. Vad jag tänkte på är förstoringsglas, luppen (och allt det här har jag fått från en nära vän och kollega här i Lund).

Det är ingen tvekan om, att en tanke bakom det linnéanska sexualsystemet var den att det skulle vara ett vetenskapligt

system som vem som helst borde kunna tillämpa, vem som helst, utan något förstoringsglas eller några andra instrument. Det skulle vara ett populärt "vetenskapligt" system i en viss betydelse av ordet populär eller folklig.

Om Bengt Lidforss' omfattande produktion av vetenskapliga artiklar för tidningen Arbetet gäller hela tiden, att vem som helst bör kunna läsa dem utan att ha några akademiska eller andra betyg (eller något förstoringsglas). Men ofta är de ändå vetenskapliga nog, om man kan säga så, för att sedan samlas till böcker, högar av böcker, som är just "vetenskapliga", som skulle stå sig väl i en akademisk konkurrens. Vad Bengt Lidforss producerar på den här fronten är journalistik och vetenskap, på samma gång. Nu skall här näst sägas, att när Lidforss saftar på ordentligt i något politiskt ämne, så är väl frågan om man kan kalla hans skrifter "vetenskapliga", ändå.

Men i sina naturvetenskapliga kåserier

bevisar han sig kunna konsten att skriva enkelt utan att förenkla, populärt men aldrig populistiskt. Bengt Lidforss – själv den kanske bäste vetenskaplige populärförfattaren som någonsin skrivit på svenska – har i en av sina många småuppsatser sagt sin mening om vad som bör krävas av en populärvetenskaplig skribent:

"Konsten att i en överskådlig och lättfattlig form framställa naturvetenskapens resultat kräver betydligt större förutsättningar än allmänheten vanligen föreställer sig. För att få den rätta överblicken över sitt ämne och för att kunna skilja obevisade eller falska påståenden från de bestående resultaten, måste den populärvetenskaplige skriftställaren äga en viss fond av den skolade naturforskarens fackutbildning."

Men även den grundligaste fackutbildning blir tämligen värdelös för popularisatorn, enligt Lidforss, om denne inte äger förmågan att uttrycka sig åskådligt, eller – om jag nu får spetsa till vad Lidforss säger själv – med en viss konstärslig gestaltningssjälv – så att läsarens fantasi verkligen blir infångad, alltså.

Det viktigaste har dock Lidforss sparat till sist: den populärvetenskapliga framställningen får inte fastna i detaljer, "utan ständigt ha ett högre mål i sikte".

Ett högre mål? – Här är det kanske lätt för oss att överlägset le å 1800-talets mäsande – med sikte på ett "högre mål", om det nu kunde vara i de saligas himmel eller i någon jordisk utopi i framtiden. Gammalmodigt? Ja, men låt oss då i Jesu eller Marx' namn, vara gammalmodiga en stund! Så här skriver Lidforss:

"Den populära framställningen av

vetenskapens resultat måste, därest den ej skall sjunka ned till den rena konversationslexikonnivån bäras upp av en världsåskådning, och blir därför i sina verkningar mer eller mindre tendenslitteratur".

Först och främst skall alltså den populärvetenskaplige författaren veta vad han skriver om, tack vare "grundlig fackkunskap". Här kan det vara lämpligt att citera en annan lundsisk staty än Linné; den jag nu tänker på är Esaias Tegnér, vars kolossala bronsbeläte står och ser viktig ut alldeles intill Lundagård: "Vad du ej klart kan säga, vet du ej." Det ansåg Tegnér, i en känd dikt, riktad till den tidens lundsare forskare. Första gången orden uttalades av Tegnér var 1820 i Domkyrkan i Lund: "Det dunkelt sagda är det dunkelt tänkt."

Värför det?

Här ber jag att få anknyta till en debatt som på senare år har förts i Sverige om den populärvetenskapliga litteraturens vara eller icke vara. Alltså om 1990-talets folkliga litteratur inom vetenskapen. Men först en liten påminnelse: när man i samband med Lidforss talar om "folklig" kultur, så handlar det aldrig om "folklig" i t ex bemärkelsen folkkonst, folklitteratur eller något sådant, utan bara om populärvetenskap – sådan vetenskaplig text som folk kan läsa, helt enkelt.

I den svenska debatten har man från ena sidan med kraft hävdad, att populärvetenskapen är rent skadlig. Man har påstått att det är rent illusoriskt att tro, att man kan översätta det vetenskapliga språket till vanlig prosa: "Populärvetenskapen fungerar snarast som en ideologi för forskning och forskningsbyråkratin" – den skulle alltså snarast vara ett sätt för dem

att försvara sin verksamhet bara, rättfärdiga den. Vad jag nu citerar är en uppsats i *Tidskriften Tvärsnitt* (1993:4), där antipopularisternas lära beskrivs: "Dessutom bjuder den (populärvetenskapen) på verklighetsflykt och förmedlaren naiv framstegsoptimism. Att skriva populärt för allmänheten är således både omöjligt och skadligt."

Mot en sådan inställning har med goda skäl invändningar riktats från många håll, bl a från den uppsaliensiske författaren och lärdomshistorikern Gunnar Eriksson. Vad betyder det, att en forskare har samhällsansvar? På det svarar Gunnar Eriksson:

– Forskarnas samhällsansvar är skyldigheten att göra sin kunskap tillgänglig för medborgarna och att ta ansvar för hur den egna forskningen tillämpas.

– Vi lever i en vetenskapsbaserad kultur, men jag är inte säker på att vi är fullt medvetna om hur djupgående vetenskapen styr vårt sätt att tänka och vara. Grundläggande kunskaper om hur man hanterar vetenskapliga argument är därför en omistlig demokratisk rättighet.

– Populärvetenskapen är viktig även på ett privat plan, i sin egenskap av litteratur, fortsätter Gunnar Eriksson (enligt ett referat i *Forskning och framsteg* 1993:2). Inte minst ger den oss texter som tränar vår förmåga att argumentera, vilket är viktigt i umgänget med myndigheter, politiker och experter.

Här gör god populärvetenskap större nytta än skönlitteraturen, eftersom dagens avancerade skönlitteratur inte är särskilt argumenterande och inte heller alltid lägger vikt vid att vara begriplig.

Till vad Eriksson säger, kan här läggas, att den moderna konsten om möjligt än

mindre än litteraturen "lägger vikt vid att vara begriplig". För anknytning till Lund kan sägas, att under senare år har den kommunala Konsthallen här i stan nästan enbart visat utställningar där normalbesökaren antingen bara suckar och säger, att all konst är obegriplig i dag, eller blir rent förbannad och säger att vad tusan som helst kan visst bli kallat för "konst" nu för tiden.

Det där är också ett långt avstånd till "den folkliga kulturen", som är värt att påpeka i sammanhanget. Populärvetenskapen är nyttigare än konsten också.

Till sist är populärvetenskap viktig därför att den hjälper oss människor att se vår plats i samhället och i kosmos. Den formar vår världsbild. Jag får kanske impulser att fråga vad jag vill med mitt eget liv. Vi har alla behov av att skapa en helhetssyn, och eftersom religion för de flesta av oss är en stängd väg söker vi andra öppningar.

Bengt Lidforss skall jag strax komma åter till. Först bara en liten utflykt i tiden!

För 362 år sedan utkom ett av den västerländska kulturens mest välkända populärvetenskapliga verk – som förresten för ett år sedan (1993) kom också på svenska: Galileo Galilei, *Dialog om de två världssystemen*. Det var till stor del tack vare detta populärvetenskapliga verk som en ny världsbild vann över en gammal i vetenskapen: den nya kopernikanska. Likadant gick det faktiskt till när den slutligen segrande fysiska världsbilden under den naturvetenskapliga revolutionen, alltså Newtons, blev allmänt antagen: det skedde till stor del tack vare en populärvetenskaplig bok, nämligen *Elements de la philosophie de Newton* (1737–38), som gavs ut av Voltaire tillsammans med hans älska-

rinna, Mme du Chatelet.

Bengt Lidforss var i mycket gott sällskap, när han för sin tids svenska läsare försökte översätta sin tids nya världsbild – den darwinistiska utvecklingsläran, nämligen – till ett språk som gick att fatta för vem som helst. Jag har nämnt Galilei och Voltaire som exempel; man skulle kunna nämna många fler.

Det var inte bara så att Lidforss kunde presentera darwinismen med hjälp av lätt begripliga bilder, mycket på grund av att han var väl insatt i saken: "Vad du ej klart kan säga, vet du ej." Det var också så att Lidforss i sin populärvetenskap kunde vederlägga missbruket av vetenskapen, som på hans tid frodades i Darwins namn. På 1600-talet missbrukades vetenskapen av den påtvingade inkvisitionsdomstolen så, att man mot den kristne Copernicus visade, att hedningen Aristoteles hade "bevisat", att jorden inte kan röra sig. Vid slutet av 1800-talet, åter, förekom ett ännu mera allmänt utbrett missbruk av vetenskapen på så sätt, att Charles Darwins teori om de starkares seger i kampen för tillvaron användes som ett politiskt argument mot socialismens idéer om samverkan i stället för strid och konkurrens, om allas lika berättigande och jämställdhet – helt oavsett den raa "styrkan"!

På den här punkten använde BL i huvudsak två olika argument. För det första visade han – med stöd av en filosofisk teori som var på modet på hans tid – att eftersom darwinismen är bara en vetenskaplig hypotes så handlar den inte om tingen som sådana, bara om tingen sådana som vi uppfattar dem: den filosofi han övertygats av, den sk nykantanismen nämligen, förändade en tilltro till vetenskapen och förnuftet med ett klart medvetande om teoriernas

relativitet, om naturlagarnas hypotetiska natur.

Den "världsåskådning" och den insikt om ett "högre" mål, som BL påstod var nödvändiga för god populärvetenskap, utgjorde för hans del övertygelsen om socialismen som enda möjliga utvägen ur klass-trider och utslagning och förtryck, och tron på den sk nykantanismen vilken förnekade att naturlagarna nödvändigt behöver gälla "das Ding an sich". Denna filosofi är något för omständlig för att bli presenterad nu; för den som eventuellt är intresserad vill jag bara nämna uppsatsen "Filosofen Bengt Lidforss" i min samling *Mänskligt och naturligt* (1978), och inledningen till min *Lidforssantologi Att släss för en god sak* (1990).

För det andra försökte popularisatorn Lidforss ofta visa, i polemik mot de grövre formerna av manchesterliberalism, att även enligt Darwin är det så, att den biologiska utvecklingen kräver inte bara kamp och utslagning, utan också samarbete, samverkan: ute i naturen ser vi ju inte bara ensamt strövande rovdjur, utan också t ex myrstackar. Ett av Lidforss' på den punkten typiska naturvetenskapliga kåserier inleds med de här orden:

"I sitt intressanta arbete *Inbördes hjälp* har den bekante anarkisten Krapotkin (ryske naturforskare och anarkistisk revolutionär, 1842–1921) framlagt en rad huvudsakligen zoologiska fakta för att visa, huru som kampen för tillvaron ingalunda är den allsväldigt härskande naturlag, var till en del ortodoxa darwinister velat göra den, utan att denna faktor högst väsentligt kompletteras och korrigeras genom den inbördes hjälp, som såväl i djurriket som hos natur-

folken träder den opartiske betraktaren till mötes. Vad som särskilt föranledde Krapotkin till hans kraftiga inlägg, var harnen över att höra den hjärtlösa lagen om de svagas undergång återopas som grundvalen för allt socialt framåt-skridande, och Krapotkin visar därför med en mängd slående exempel, huru redan i djurvärlden sammanhållning och organisation ofta sätter de svaga i stånd att besegra de starkare...".

Och jag räknar nu inte upp exemplen på hur svaga djur genom något liknande fakt-lig samverkan klarar sig mot diverse råstarka kapitalister i djurvärlden: det kan ofta vara så, att styrkan hos en levande art uppkommer därav att de svaga individerna samarbetar inbördes i stället för att slåss mot andra.

Den 23 maj 1907 höll Bengt Lidforss ett tal här i Lund. Det var tvåhundraårsdagen av Carl von Linnés födelse. Detta tal avslutade han med dessa ord:

"Liksom för hundra år sedan hela vårt folk på grund av situationens vansklighet ej hade en tanke över för blomsterkonungens minne, så stå än i dag väldiga massor av Sverges arbetande folk oberörda av de festligheter varmed man över hela Sverige firar Linnés födelse, oberörda, därför att deras fattiga och eländiga livsvillkor utestängt dem från delaktigheten i den kultur, som även borde varit deras egendom. Må vi hoppas att det demokratiska framstegsari Sverige av oss och av våra barn och barnbarn må bedrivas så energiskt, att när tredje hundraårsdagen av Linnés födelse randas, svenskarna må kunna fira den dagen som ett enigt och genom enigheten starkt folk."

Både Galilei och Voltaire, och hos oss Carl von Linné och Bengt Lidforss, var övertygade om det mycket enkla, att av princip måste vetenskap skrivas på ett sådant sätt, att folk verkligen fattar vad den handlar om.

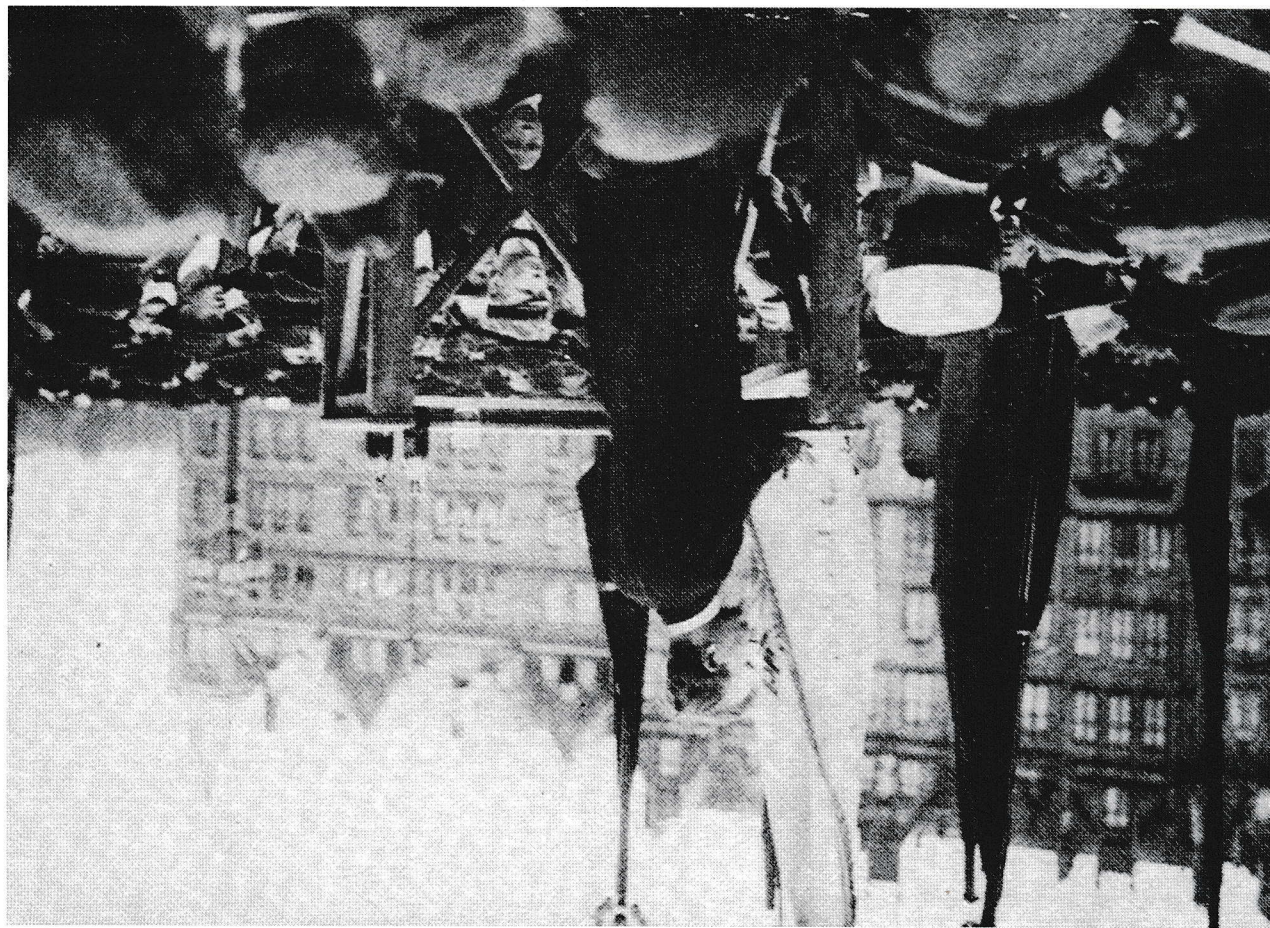
I föredraget citerade och återopade uppsatser av BL:

"Populärvetenskaplig litteratur", i *Vetenskap och världsåskådning* (1917)

"Althruister och förbrytare i växtvärlden", i *Naturvetenskapliga kåserier* (1908)

"Reaktionens skötebarn", i *Polemiska inlägg* (1913)

"Carl von Linné", i *Vetenskap och världsåskådning* (1917)

Bengt Lidforss talar på Clemensstorget i Lund Första maj 1905

Arbetarlitteraturen som ideologiskt uttryck.

Av Stig-Lennart Godin

När Sverige industrialiserades förvandlades ett agrart ståndsamhälle till ett kapitalistiskt klassamhälle. För stora grupper ersatte folkrorelserna det integrerade ståndssamhällets gemenskapsformer. De skikt som formerade sig som klass inom arbetarrörelsen skapade en litterär tradition, arbetarlitteraturen.

Arbetarlitteraturen ingår som ett ideologiskt element i det kollektiva medvetande som formats av gemensamma sociala erfarenheter och sätten att tänka om dessa. Litteraturen speglar fragment av dessa erfarenheter och får sedan sin ideologiska funktion när den utifrån sin sammanställning av dessa fragment strukturerar läsarens upplevelse av omvärlden. Om man försöker förstå hur arbetarlitteraturen gör detta bör man ta som utgångspunkt den svenska industrialiseringens förlopp och karaktär.

Industrialiseringen var långt mer komprimerad och ägde rum senare i Sverige än i industrinationer som England, Tyskland

och Frankrike. Själva industrialiseringsprocessen var i sina huvuddrag genomförd mellan 1870 och 1930, långt snabbare än i övriga Europa. Den industriella utvecklingen baserades på land sortsindustrier och mindre industri städer, och dominerande industriella verksamheter som skogs- och malminhanteringen hade sina rötter i agrarsamhället. Under omvandlingsperioden fram till 1920-talet rådde det stora skillnader mellan olika grupper av arbetare: några var mycket strejkbenägna, andra strejkade aldrig. Några or ganiserade sig fackligt redan på 1870-talet, andra först långt in på 1900-talet. I arbetarklassen ingick så skilda grupper som hantverkare med traditioner i skråväsendet, de som flyttat från landsbygden till städerna, sådana som i flera generationer varit fabriksarbetare, i staden eller på bruket, hemanbetets skaror, lantarbetare, arbetsvandrare. För att första arbetarlitteraturen som ideologiskt uttryck under perioden fram till omkring 1920 märker

man därför snart att föreställningen om en enhetlig, solidarisk arbetarklass inte fångar det splittrade i den svenska arbetarklassen. Mer fruktbärande är att se hur författarna låter olika arbetar grupper i arbetarromanen formulera *sina* medvetanden. Vilka historiska eller sociala krafter skall romanfiguren gestalta, vilka är periodens "typiska" konflikter för att tala med Georg Lukács?

I den första arbetarromanen, Johan Danielssons *Stenbockens pojke*, som gavs ut inom nykterhetsrörelsens offentlighet, socialiseras den missbrukande rallaren i hemmiljön och när han blir bofast inleds utvecklingen mot klassformeringen och klassmedvetande, eftersom den avtagande geografiska rörligheten är betydelsefull för formeringen av arbetarklassen. Romanen behöver för sitt civilisatoriska perspektiv en arbetare, en anläggningsarbetare, som till att börja med inte är vare sig socialt utvecklad eller bofast. Utifrån det civilisatoriska perspektivet på människoblivandet kan man reflektera över vad arbetarlitteraturen egentligen gör.

Civilisatoriska bildningsperspektiv, som återfinns även i arbetarlyrikens högstämda idealism, uppträder också i skildringar av bofasta fabriksarbetare i stadsmiljöer, så hos Maria Sandel, som i takt med socialdemokratins ökade parlamentariska representation och rösträttsframgångar belyser partiets syn på sig självt som politiskt ansvarfullt. Individens förädlingsvisar de politiska innebörderna i bildningstemat: först med denna skapas en disciplinerad klass. Men arbetarromanen visar, åtminstone under perioden fram till 1920, en klutenhet inför formeringsprocesserna som ger den dess egenart.

Arbetarprosan befolkas av de förindus-

triella yrkesgrupper, anläggningsarbetare och arbetsvandrare som skapades ur jordbrukets underklasser. Många arbetarförfattare hade erfarenhet av detta mobila arbetsliv i ett skede då det stod klart att drömmen om den egna jordbiten var ouppnåelig och arbetsvandraren stod i begrepp att bli bofast industriarbetare. Med insikter i arbetsvandrarens sociala liv och arbetetsliv kunde arbetarförfattarna gestalta det "typiska" i industrialismens nyordning. När anläggningsarbetaren eller den vandrare arbetaren blir "bildad" och bofast har han också dessvärre blivit industriarbetare, är den svenska arbetarklassen. Industriproletärens tillvaro ansågs blott rymma ofrihet och för den romantiska anti-kapitalismens *Gemeinschaft* kunde ingen utopi rymmas där. Industriarbetar tillvaron betraktades som något tillfälligt, vilket den ju också länge kom att förbli. Därför kunde inte arbetarromanen, som aldrig egentligen försonat sig med industrialismen, skrivas som renodlad industri- eller fabriksarbetarroman. Ur vandringsarbetar gruppen kunde inga kollektivromaner skapas, eftersom denna genre skulle ha förutsatt att gruppen slutgiltigt definierades som kollektiv och att reträttvägen till torpet var stängd.

När kapitalismen slog sönder den agrara ekonomins möjlighet att behålla småbrukaren som central ekonomisk kategori och sålunda reducerade individens betydelse, svarade arbetarromanen med ett klutet förhållningssätt till de nya kollektiva livsformerna. Starkt förenklat skulle arbetarromanen under 1900-talets två första decennier kunna betraktas som ett svar på den samhälleliga process som, leder fram till en värdekras för individualismen. Samtidigt övervann periodens arbetarförfattare

Martin Koch

krisen genom att skapa hjältar som fick sin styrka som individer genom att vara förankrade i kollektivet – utan att vilja ingå i det. Kanske kan man i Kochs *Legend* se det kanske tydligaste avståndstagandet från den centralistiska industristat, som också socialdemokratin strävade efter, när han i denna såg likheter med medeltidens centraliserade furstestater. Många arbetarförfattare upplevde själva detta dilemma, i konflikten mellan författarskapets utanför-stående och social grupptillhörighet. Karl Östmans dröm om det fria författarskapet hämmades genom brukssamhällets gruppträck och Martin Kochs överordnade samhörighetstema kom att spegla den intellektuelles förhållande till arbetarrörelsen.

Om arbetarprosan betraktas som ett forum för arbetsvandrande grupper som med sångsarbetsvandringar försökte att överleva i en agrar hembygd och undgå den totala proletariseringen som lönearbetare, så framträder tydligt det främlingskap som inför brytningen mellan bonde- och industrisamhälle som arbetarlitteraturens vandringsarbetare förmedlar och som i t ex Hedenvinds "vandrare" får symbolisk gestalt. Gustav Hedenvind-Eriksson gestaltar de agrara skiktens kluvenhet mellan småbruket och industrialismen. Hedenvinds syndikalistiska protest blir förståelig om man betraktar den yrkesarbetets specialisering, vilken i ett utvecklingsperspektiv kom att användas som ett argument för socialismen som den mest utvecklade samhällsformen. Yrkesspecialiseringen krossade småbrukaren, vilken för Hedenvind är den ende som kan äga en helhetssyn på arbetet och därför kan bli en hel människa.

I många arbetarromaner skildras hur agrart och förindustriellt arbetsvandrande

småbrukares föreställningsvärld i sågverksdistrikten förvandlas till ett industriproletariat klassmedvetande. Skälet till att skildringar av skogslänens inordnande i den kapitalistiska produktionsordningen är så rikligt representerade i arbetarlitteraturen torde vara att arbetarförfattarna i denna miljö ekonomiska villkor fann de typiska dragen i industrialiseringsprocessen. Koch fäste uppmärksamheten på den snabba proletariseringen av agrara skikt och uppkomsten av destruktiva moralföreställningar, Hedenvind på industriarbetets specialisering och krossandet av gamla gemenskapsformer. Karl Östmans existentiellt färgade pessimism inför den förädling som skulle kunna göra politiskt handlande möjligt får sin tydligaste gestalt i arbetsvandraren och färgas av de norrländska sågverksarbetarnas hårda sociala villkor. Östman skildrar inte de helårsanställda arbetarna i pappersindustrins cellulosafabriker, som inte hade lika stor kontakt med agrar ekonomi som sågverksarbetarna, vilka ju i högre grad bestod av säsongsarbetande grovarbetare.

Med sågverkets bruksmiljö kan typiska drag i klassmedvetandets framväxt gestaltas och detta gäller även andra bruksmiljöer. Arbetardramatikens återgivning av strejkförlopp har kunnat utnyttja bruksorternas, och godsekonomiernas, spänningsfyllda konflikt mellan patriarkal kontroll och växande klassmedvetande. Martin Kochs storhet som skildrare av sociala processer består ofta i hans förmåga att skapa romangestalter som blir "typiska" genom Kochs val av socialmiljö. Bruksmiljöns enhetlighet i *Timmerdalen* gör det möjligt för Koch att fånga klassmedvetandets framväxt. Industrialismens

bofasta arbetarklass representeras i *Guds vackra värld* av smeden Elias Tomasson, fackföreningsordförande vid ett järnbruk, som ser igenom föreställningen om bruket som bild för kapitalismens förnuftigt konstruerade värld. I populärkulturella generer kunde bruksmiljön användas för att ge en social scen åt skarpa klassmotsättningar, så Hjalmar Wernbergs *Arbetarblod* och *och herrskapsblod*.

Utifrån vandringsarbetets speciella karaktär kan man förstå varför de svenska arbetarintellektuella som under 1900-talets två första decennier valde kulturella offentligheter, så ofta influerades av syndikalismen. Syndikalismens betydelse kan sättas i samband med dess dragningskraft på säsong- och vandringsarbetare, vilket i sin tur kanske kan förklaras med dessas förkärlek för direkta och individuella aktioner när de uppträder som anläggningssarbete. De har antagits för vandringsarbete, som ju var tillfälligt till sin natur, och kontrakterings- och entreprenörssystemet, som medförde att man stred om den inbör-

des fördelningen av lönerna, gjorde motsättningen mellan individuellt och kollektivt handlande särskilt tydlig. Kanske kan detta utgöra en bakgrund till arbetarlitteraturens gestaltningar av motsättningen individuellt-kollektivism. Detta skulle återspeglas i anläggningsarbetarnas syndikalistiskt dominerade fackföreningsverksamhet.

I vandringsarbetets själva grundvillkor ligger drag som bör ha förstärkt de arbetsvandrare och säsongarbetande gruppernas klassmedvetande: konjunkturmässig arbetslöshet, upplevelsen av variationsbredden i de sociala villkoren mellan olika arbetare, skillnaden mellan bofasta, fast anställda och dem själva. I många av dessa grupper yrkesverksamhet fanns också en sorts "frihet" jämfört med fabriksarbetets detaljreglering, så till exempel för skogsarbetarna. Den vandrarearbetarens upplevelser av nya miljöer bör ha förstärkt insikten att levnadsvillkor och relationer mellan arbetarklass och kapital inte var natur givna.

De tre senaste generationerna av arbetarföfattare: från vänster Kurt Salomonson, Ivar Lo-Johansson, Jan Fogelbäck.

Serierna och litteraturen

Av Christer B Johansson

Jag växte upp med mycket idrott och väldigt lite böcker. Pappa var fotbolls- och bandyspelare (det senare av elitklass), senare tennisplanare, korpspelare och domare. Örebro SK var en av Sveriges bästa idrottsklubbar, varvade svenska mästerskap i bandy och handboll och åkte upp och ned mellan division ett och två i fotboll. Som enda barnet till en skofabriksförmän skulle jag förutom denna idrottsdiet få något slags bildning i och genom Karolinska Högre Allmänna Läroverket för Gossar. På grund av viss sjuklighet i barndomen lärde jag mig tidigt läsa och skriva.

Det var de klassiska från 40-talet som gällde: Astrid Lindgren, Gösta Knutsson, Ture Svencion, Agaton Sax. Samt Sagor: jag var länge väldigt förtjust i de gamla sagorna t ex ur *Min Skattkammare*, men det var ju inget man berättade för kompisarna om. Men Rekord-Magasinet och Allsport: vilka samtalsämnena, vilka grabbsagor med

förankring i våregen verklighet! Alla dessa fiktioner, kalkerade på sannsagorna om Gunnar Gren, Gunnar Nordahl, Nacka Skoglund, Kurre Hamrin... Det var nästan underbarare än de sannsagor som dagligen berättades om arbetarklassens hjältar Gunnar Sträng och Torsten Nilsson.

Hemma läste ingen något annat än dagstidningar. Mamma fick överta veckotidningar från mormor, men jag såg henne inte läsa dem heller. Över huvud taget arbetades det hemma hos oss, medan mormor och mormor ägnade betydligt mer tid åt läsning. Särskilt mormor. Vuxenlitteraturen fick jag via henne, särskilt Moberg och Fridegård. Annat, som t ex Linna, kom genom Folket i Bild, som morfar höll. Och Biffen och Bananen! I modersmålsundervisningen på realskolan kom vi aldrig längre än till Runeberg och Rydberg. Då var faktiskt bibliska historien intressantare, religionsböckerna över huvud taget.

Här hade vi något för mig *nytt*, lika obekant som sexualiteten. Snoppen var i våra kretsar ungefär lika ful som Jesus. I vår släkt var man socialdemokrat och ateist. Ingen var nykterist, men ingen biologisk släkting var heller alkoholist i samma grava mening som jag kom att bli (men vi hade två ingifta, en på pappas sida och en på mammas). Jag är den förste i min lilla släkt att vara politiskt riktigt aktiv, aktiv alkoholist vid unga år, nykter alkoholist som mogen man, akademiker och kristen. Det var det där andra som styrde mina tidiga litteraturval; det själsliga, "bor gerliga" skydde jag som något onaturligt nästan lite farligt; något av Jante låg det väl i det också. Men i SSU kom jag i kontakt med Dan Andersson och Ferlin och förstod att inte all poesi var kärringfjams. Idag kan jag erkänna att jag då och då skriver dikt för mig själv...

Jag var en mycket litterärt bevandrad man på 28 när jag fick min dotter. Vilket arv har jag då fört vidare? Jo pappa (som läste otroligt mycket för mig – och sjöng! – innan jag kunde läsa själv), mormors- och SSU-litteraturen i varierande åldrar. Jag försökte införa nymodigheter som Tove Jansson och Nalle Puh för Anna, men idag är vi nog överens om att det var jag som var mest road; sådant har hon lärt sig uppskatta först i sena tonåren och jag först i 30-årsåldern. Slutsats: Tove Jansson skriver allegorier för barnsliga vuxna eller vuxna barn, inte för barnsliga barn!

Då var Anna betydligt mer road av den nya serievägens första pärlor, Asterix och Lucky Luke. Jag såg dem också som ett utmärkt medel att få henne att börja läsa själv. Men så länge jag läste för henne i timmar utan att tröttna läste hon inte själv utan utan lyssnade hellre till mig när jag läste *Pappa Pellerins dotter* av Maria Gripe

eller *Nalle Lufs* av Gösta Knutsson. Jag tror att jag fick ut alla mina känslor på det sättet på den tiden: showade, imiterade, skrattade och grät; Anna hade inte en chans att somna, våra nätter blev mycket sena och jag drack på sin höjd några öl för att skölja dammet ur strupen.

Och visst läste Anna själv och mycket – men först i 9-årsåldern för att jag "skämt bort" henne. Men sedan gick det snabbt: via Sven Wernström till Jan Fridegård. Inget Vita Serien men väl Vita Andersen. Visserligen en lång period med Sandemo, men det uteslöt ingalunda Sandemose. Fascinationen för den moderna skräcklitteraturen har hon i tonåren delat med mig: Stephen King, Dean R Koontz, Peter

Mare Kandre

Straub. Också de moderna svenska serierna, konstnärliga och ibland satiriska också. Även John le Carré och Len Deighton, men inte Forsyth och Clancy och ingenting av de hårdkokta amerikanska polisromanerna men gärna gamla "mossiga" deckare av Stieg Trenter och Agatha Christie.

Wodehouse (!) och Joseph Heller och Douglas (*Lifarens guide...*) och Richard Adams (han med kaninerna och hundarna). Och så, på rekommendation av mig, Henning Mankell. Men inte Guillou, Bornemark, Ohrlander (trots rekommendation). När jag skriver det här, har hon just rest härifrån efter ett kort besök. Hon har med sig Klas Östergrens *Gentlemen*, som jag anser var en av få riktigt bra romaner runt 1980, och Mare Kandles *Djävulen och Gud*, som visar att en av 80-talisterna är på väg att visa verklig storhet.

Men vi kan vara överens om, att det var ett magert svenskt romandecennium. Även de gamla som fortsatte, Sven Delblanc och Lars Gustafsson, försämrades. Torgny Lindgrens första läsbara bok kom i början av 90-talet. Stig Larsson skrev sig fast i sin egen tråkiga navel. Andra sysslade med allt möjligt annat, men inte med fiktion, inte med epik.

Men SERIERNA, serierna, kamrater, där har vi hoppet. Tidskriften Galago, som lanserade många av de idag med rätta berömda och belönade serietecknarna, fyllde 15 häromsistens med ett fylligt jubileumsnummer Galago är en av de viktigaste kulturtidskrifterna 1994, och Joakim Pirinen, Ulf Lundkvist, Lena Ackebo, Charlie Christensen och Joachim Lindengren tillhör de allra viktigaste kulturskaparna för tiotusentals människor; Jan Ro-

mare och Jan Lööf är gamla i gården och Lars Sjunneson ("Åke Jävel") är mer KULT än kultur. Själv har jag två t-shirts med texter om att borgarsamhället ska jävelsprängas. Nästa inköp blir antingen av en Razor- eller en Arne Anka-tröja.

Arne, ja, han har varit tuggummi i håret för Disney. Inte för att han är särskilt tydlig i sin antitperialism utan mer för att han är anarkist. Han är ankan som gör vad som faller honom in. Romantiker och fylla i bästa svenska tradition. Poet, gudbevars, vars mest berömda uttalande är: "Att tänka innan man talar är att som torka sig innan man skiter". Christensens satir över den stockholmska demimonden är häpnadsväckande exakt i sitt tonfall. Arne själv fick kapa sin näbb som var alltför lik den utvandradsläktingen Kalles. Men han fixade det med en lösnäbb från Buttericks och snattar förhoppningsvis vidare.

Mer svävande och betydligt mer nostalgisk är "Assar", den filosofiska varmkorven som rör sig bland andra udda existenser i Nollberga. En obestämd 50-talsstämning vilar över de tre album som hittills kommit. De dagliga stripparna i DN är en av få anledningar att hålla sig med den tidningen. Ulf Lundkvist har verkligen uppfunnit karaktärer som fastnar i minnet: Rymd-Börje, Bimbo/Tyrone Pettersson (Stålmannen/Clark Kent), Pelle Pälssänger och Razor, boven vars valspråk är "Fjäska, bryna, nuppa, sponken" eller "Ondska, brännvin, dunka-dunka". Flora slits mellan motpolerna Razor och Bimbo. Finns det något slut på det dramat? Kommer det till en uppgörelse i album fyra? Fortsätter exploateringen av det fattiga Nollberga nu på månen, dit nollbergianerna lär ha utvandrat in corpore? Svar ges förhoppningsvis till jul, när ett nytt album troligen

kommer. Livet på Luna?

Det ska jag köpa mig själv i julklapp.

Lindengren hoppar jag över tills jag har bestämt mig för vad jag tycker om honom; många härliga typer och god situationskomik men för mycket kiss och bajs och spyor Dock: Svenska Rusdrycks- och Småbilsförbundet lever tack vare Lindengrens reklam. Det är verkligen en grabbklubb av helt annan dignitet än Leif G W:s och Jan Guillous! Apot på det här med att skjuta djur, så lär Hitler, som ju gillade att döda människor, ha varit stark motståndare till jakt. I det sammanhanget har jag noterat det enda humoristiska yttrandet av Hitler, fällt i en diskussion med Göring: "Om det nu är kamratskapet som är det viktiga, varför tar du då inte med dig dina goda vänner till slakthuset och skjuter en ko?"

Den tredje store är naturligtvis Pirinen, som är den bästa tecknaren av alla svenskar i den "lättare" genren (även om det bjuder emot att kalla Socker-Conny "lätt"). Pirinen är nog den som haft den största betydelsen för att göra seriekonsten *rumoren* och ett ämne för avhandlingar på DN:s och Expressens kultursidor.

Socker-Conny torde vara mer känd än någon annan fiktiv svensk 80-talsfigur. Om

honom och Assar, Razor, Åke Jävel, Arne och Krille Krokodil kan man tala som om de vore levande människor, vilket åtminstone inte jag kan om massmediala fenomen som Loket Olsson eller Lotta Engberg, som inte är verkliga för mig.

Lena Ackebo, sist men inte minst, har inga uttalade huvudpersoner. Hon skriver en fortlöpanne folkhems kollektivroman, där alla är vardagshjältar, antihjältar, nördar, tonner (skånska) eller vad man vill. Ackebo är lika bra på det banala som, låt säga, Jonas Gardell. Hittills har det avkastat två läsvärda album. Och hon hållnar inte, tar inte avstånd. Det handlar om kärleksfulla reportage om det svenska snarare än satirer och påhopp.

En sorts triviallitteratur, som har haft svårare att bli accepterad är den huvudsakligen amerikanska skräcklitteratur, som jag nämnde tidigare. Jag var väl själv den ende som i svensk dagspress behandlat ex Stephen King som en seriös författare (i Nerikes Allehanda och Folket) tills Kristofer Leandoer utbrast i superlativer i Aftonbladets vintras över *Dolores Claibourne*. Tack för det, men Kings huvudgenre är fortfarande lika föraktad. *Dolores* är nämligen ingen typisk "kingare". Oslagbara i sin egen genre är *Varsel*, *Cujo*, *Det* och *Mar-*

drömmar. *Cujo* är den enda bok som "skrämt skiten" ur mig. Visserligen under mycket speciella omständigheter med bakfylla och boende i ett veritabelt spökhäus i Lund men ändå... Att låta sig skrämmas av det halvt övernaturliga men ändå inte alldeles oänkbara är ett bra sätt att hantera vardagsräddslor. En flykt visserligen, men legitimare än det mesta i flyktväg. Bättre än sprit, knark, spel eller porr.

Om Kings stilistiska kvaliteter och litterära grepp har jag ordnat i flera artiklar och jag varken vill eller hinner upprepa mig. Istället vill jag peka på Stephen Kings *relativa radikalism*.

Han är förvisso ingen kommunist eller kanske ens socialist, men han tycker jävligt illa om ytligheten i det amerikanska samhället, konsumtionismen, korruptionen, bigottet, lugandet. Hans kritik av det amerikanska samhället var mer svidande och gick ut i större doser än någon annan vit medelklassamerikans. Att han ibland verkar närmast puritansk är inte ägnat att skrämra en svensk läsare, som för länge sedan gjort upp med den falska 60-talsfriheten som nog var mer parasitär än paradisk även om man slapp de äckliga kondomerna!

Asterix har inspirerat tiotusentals fransmän att fördjupa sig i sitt eget lands historia. Per Stigman i Rekord-Magasinet gjorde nog på 40- och 50-talen detsamma med svenska pojkar och svensk historia. Jag skulle tro att Assar kan skapa ett sug efter att läsa om 50- och 60-talets stora romanser; Assar är nämligen först och främst vuxenlitteratur. Tonfallet i många av Stig Claessons romaner kan måminna om det i Assar-romanerna. Arne och Krille och grabbarna kan leda vidare till Östergren

eller Lundell. I och för sig vet jag inte varför det skulle vara bättre, men det ingår i konventionen att säga sådana här saker för att försvara något som inte behöver försvaras. Istället för att se serier eller skräckisar som motpoler till något FIINT kan man se företeelserna som positiva motpoler till Beverly Hills och Dallas. Finheten kan de behålla på Svenska eller Sydsvenska Dagbladets redaktioner eller föralldel inom vissa främa bokförlag som Brombergs, Östlings eller Ellerströms (i Lund är det nästan lika fiint, fast på ett annat sätt, som på Öfre Östernalm).

Jag ska tillägga, att jag läst den nya boxningstidningen SWING. Kanske kan den bli vår tids Rekord-Magasinet. Kanske jag själv t o m kan hjälpa till på något sätt.

Det jag tagit upp hittills är rätt typisk *manlig* triviallitteratur, även om man kan notera ett klart ökande kvinnligt serie-läsande. Lena Ackebo är ju inte ensam om att vädja speciellt till kvinnliga läsare. Vi har t ex Gunna Grähs och Cecilia Torudd också. Men fler kvinnor än män läser så kallad flärd- eller tantsnuskromaner. Själv har jag läst en Jackie Collins. Sämre litteratur har jag faktiskt läst, mycket bättre också. Den jag läste, jag kommer inte ihåg vilken, stötte mig framförallt för att den var så inihelvet *svart-vit*, så typiskt skriven för ett annat medium än läsarens egen hjärna och fantasi. Nyanterna är bättre i ex "Varuhuset" trots att den serien är skriven *direkt* för TV och med inget annat syfte än att underhålla. Collins, Krantz och andra säger sig ha något slags syfte att *avslöja*, men förmår bara skrapa på ytan.

Mycket penetrering är det förvisso, men inte på det sättet. Detsamma kan man säga om svenska imitatorer som Bennie

Liljenfors och Louise Boije af Gennäs. Men därifrån till att fördöma genren som sådan vill jag inte gå utan att ha bättre på fötterna. Men jag rekommenderar den inte heller, vilket jag kan göra med King, Koontz, le Carré, Deighton, Forsyth, Clancy, Guillou (de två senaste är bra!).

Noam Chomsky

av Tor Wennerberg

Den amerikanske språkforskaren Noam Chomskys arbete indelar sig i två distinkta områden, lingvistik och politiken. Det är också två problem som hela tiden sysselsatt honom: det han kallar Platons problem inom lingvistik och Orwells problem inom politiken.

Han föddes den 7 december 1928. Än på födelsedagsdatumet har författaren Alexander Cockburn påpekat att USA:s makt-position skakats ordentligt vid två tillfällen under detta århundrade och att båda rå-kade infalla på samma datum: det rör sig om dels attacken på Pearl Harbor den 7 december 1941, och dels Noam Chomskys födelse tretton år tidigare.

Chomsky växte upp i Philadelphia. Hans familj var den enda judiska i ett område med tysk och irländsk prägel där sympatierna för Hitler var starka ända till dess USA gick in i kriget. Antisemitismen var en levande del av hans uppväxtmiljö. Chomsky blev tidigt djupt influerad av den judiska kulturella traditionen. Hans far var språkhistoriker och ägnade sig bland annat åt medeltida hebreisk grammatik; redan som elva- tolvåring läste sonen korrektur på faders arbete. Men Chomsky kom också tidigt att få ett dubbelt perspektiv genom sina släktingar i New York som tillhörde

arbetarklassen. Den judiska arbetarklasskulturen i New York blev hans politiska skola. Det var särskilt en ingift mor-bror som hade stort inflytande på Noam; morbroderns tidningskiosk i New York fungerade som ett slags politisk diskussionsklubb och så fort han fick tid över tog den knappt tonårige Chomsky tåget från Philadelphia till New York för att få arbeta i kiosken och delta i de vuxnas diskussioner. Detta var ju under depressionens tid och det var ett starkt politiserat klimat att växa upp i.

Som student trodde Chomsky att politiken skulle ta första rummet i hans liv. Universitetsstudierna var oinspirerande och meningslösa. Men genom sina politiska intressen kom han i kontakt med den framstående lingvisten Zellig Harris som kanaliserade den unge Chomskys intressen mer systematiskt mot lingvistik och filosofi. Mycket tidigt, när han var i nitton-tjuugoårsåldern, började han sedan utar -

beta den språkteori som presenterades 1957 i boken *Syntactic Structures* och som innebar en milstolpe i idéhistorien. Chomsky hade, innan han ens fyllt trettio, lagt grunden till ett av de första avgörande stegen mot en kognitiv vetenskap, ett helt avgörande moment i det som senare kallats den kognitiva revolutionen.

Chomskys teori går ut på att språket är en medfödd egenskap hos djuret människa. Vi lär oss inte språk på det sätt man tidigare föreställt sig, genom inläring, menade Chomsky och lyckades presentera vägande belägg för sin tes. Detta är själva kärnan i det Chomsky kallat Platons problem: hur kan det komma sig att alla människor, trots oerhört skiljaktiga och bristfälliga erfarenheter, kan lära sig något så komplicerat som ett språk och lära sig det på ett så likartat sätt (och mer generellt: hur kan det komma sig att vi har så mycket och så likartad kunskap om världen trots vårt begränsade erfarenhetsmaterial). Hur kan det komma sig att vi alla kan formulera meningar vi aldrig någonsin hört tidigare, i själva verket ett oändligt antal meningar. Denna förmåga hos människan kan inte reduceras till stimulus-respons, till inläring och efterapning. Därtill är språkförmågan alltför komplicerad. Vi formulerar meningar i enlighet med grammatiska regler som vi aldrig lärt oss. Ett barn som placeras i en språklig gemenskap ställs inför en begränsad mängd meningar, som ofta är ofullkomliga och fragmentariska. Trots detta lyckas barnet på mycket kort tid rekonstruera och internalisera sitt språks grammatik. Barnet utvecklar ett mycket komplicerat kunskapssystem, som inte kan härledas genom induktion eller abstraktion från den begränsade och ofullkomliga erfarenheten. Därför måste vi, menade

Chomsky, dra slutsatsen att den internaliserade kunskapen är biologiskt bestämd. Människan har i själva verket ett språkorگان – en del av hjärnan förenklad uttryckt – som växer utifrån en genetisk kod och utvecklas till språkförmåga. På samma sätt som människans genetiska kod instruerar organismen att växa armar och inte vingar så instruerar den också till framväxten av språket. Det är detta som möjliggör människans fenomenala förmåga till språkinläring. För att tydliggöra drar Chomsky en parallell till sexualiteten: ingen skulle komma på tanken att hävda att vi lär oss vår sexualitet genom att betrakta och härma andra; i stället spränger den fram som en drift. På liknande sätt är det med språket. Det växer fram i och med att hjärnan växer. Men för att språkförmågan skall realiseras krävs naturligtvis att barnet växer upp i en språkmiljö.

Att människans språkförmåga är genetiskt determinerad innebär även att alla de olika mänskliga språken är påfallande lika varandra till sin grammatiska struktur. Chomsky skiljer mellan djupstruktur och ytstruktur inom grammatiken. Djupstrukturen är gemensam för alla människor och kallas därför universell grammatik. (Man kan säga att den universella grammatiken handlar om allt det som inte sägs i en traditionell lärobok i grammatik utan tas för givet; om de omedvetna språkliga principer som gör att vi ens kan förstå de vanliga grammatiska reglerna.) Inom djupstrukturen finns ett visst antal valmöjligheter som kan vara mycket begränsade men ändå orsaka på ytan stora skillnader mellan språkens ytstrukturer. Om inte dessa biologiska begränsningar av språket existerade skulle människan aldrig kunna tillgodogöra sig något så komplicerat som ett

språk. Om ett oändligt antal grammatiska regler var möjliga skulle det vara omöjligt att lära sig dem. Valmöjligheterna på djupstrukturens nivå liknar Chomsky vid ett antal spakar i en växellåda, spakar som kan ställas in i ett strikt begränsat antal olika lägen. Erfarenheten (det vill säga det språk som talas i vår omgivning) avgör bara i vilka lägen dessa spakar, eller parametrar, kommer att ställas. Om vi därför som icke-människor kunde studera och betrakta människans tusentals olika språk skulle de förefalla oss nästan löjligt lika varandra – ungefär som gradornas ljudkommunikation framstår för oss. I denna mening är alltså grammatiken enligt Chomsky något medfött, den sitter i hjärnan. Språkvetenskapens uppgift blir att försöka fastställa vilka de medfödda parametrarna är.

Chomskys språkteori har också vidare kunskapsteoretiska implikationer. Även i fråga om andra kognitiva system än språket kan vi fråga oss i vilken mån vår kunskap är genetiskt determinerad. På de områden där människan med hjälp av ett otillräckligt erfarenhetsmaterial utvecklar rik och komplicerad kunskap på ett likartat sätt måste vi anta biologiska begränsningar som formar medvetandets kognitiva system. Lösningen på Platons problem ligger sannolikt i att den mänskliga hjärnan är genetiskt programmerad till att tolka våra sinneserfarenheter på ett visst sätt och att konstruera kunskap utifrån dem (Platons idévärld skulle så att säga ligga nedbadad i våra DNA-molekyler). De olika kognitiva systemen liknar Chomsky vid "mentala organ", situerade i hjärnan.

Med Chomskys revolutionerande språkteori möjliggjordes ett vetenskapligt studium av en del av det mänskliga medvetan-

det; en idéhistorisk revolution som på sikt säkerligen kommer att framstå som lika viktig som Newtons eller Einsteins.

I samband med att han utvecklade sina teorier om den mänskliga språkförmågan kom Chomsky att också utdela förödande kritik mot den behavioristiska människosynen. Tanken att människan formas helt av sin miljö har ofta framställts som en progressiv syn: om vi bara förändrar de sociala förhållandena så får vi därmed också bättre människor. Chomsky vänder sig mot denna syn; han menar att behaviorismens människosyn utgör själva grunden för elitism och maktkoncentration – en den teknokratiska intelligentsias ideologi (en intelligensia som kan vara liberal eller leninistisk utan att skillnaden blir annat än yttlig). Om människan formas helt av sin miljö finns inga argument mot att kontrollera och manipulera människor, med våld eller andra medel. Chomsky menar tvärtom att det finns en mänsklig natur och att vi kan komma denna på spåren till exempel genom att studera människans språkförmåga. I varje människas språk-användning finns ett kreativt moment: varje gång vi öppnar munnen ägnar vi oss åt skapande verksamhet, vi bildar meningar vi aldrig hört tidigare och vi bildar dem i enlighet med mycket avancerade grammatiska regler. Just detta kreativa behov och denna kreativa instinkt hos människan kan utgöra ett argument mot förtryckande sociala strukturer och mot maktkoncentration. (Även om Chomsky vill undvika att dra politiskt-ideologiska växlar på sina lingvistiska teorier så menar han att det kan finnas "a tenuous relationship" mellan hans lingvistiska och politiska idéer.) Den sociala organisationens mål bör vara att bereda människorna största

möjliga frihet att utveckla sin inneborende kreativitet, att maximera den mänskliga friheten - inte att maximera profitten. Mänskans kreativa impuls måste få växa fritt. Därmed skulle den sociala organisationen närma sig den mänskliga naturens inneborende krav. De politiska och ekonomiska strukturer som möjliggör en elits maktinnehav strider mot det lilla vi vet om den mänskliga naturen; de utgör egentligen en anakronism på samma sätt som slaveriet.

Det andra problem som Chomsky ägnat sig åt kallar han Orwells problem: nämligen, hur vi kan veta så lite om våra egna samhällen trots att vi varje dag övervåldigas av bevis för hur de fungerar. Medan Platons problem alltså handlar om omedveten, genetiskt betingad kunskap handlar Orwells om medveten kunskap, vilken är socialt och kulturellt betingad. Grunden för analysen kan sägas vara Chomskys uppfattning att alla former av maktkoncentration - åtminstone i ett avancerat industrisamhälle - egentligen är onödiga och därför kräver ständig ideologisk legitimering. Att tillhandahålla ideologiskt rättfärdigande av extrem maktkoncentration är intelligentiernas sociala roll. Ideologins roll i politiken är egentligen lika gammal som politiken, men enligt Chomsky inträffade ändå en slags vändpunkt 1917. Det var det året då bolsjevikerna tog makten i den revolutionära Ryssland på den uttalade premissen att intelligention - avantgardepartiet - skulle exploatera massornas revolutionära energier för att åt sig säkra makten. De okunniga massorna skulle sedan ledas mot det framtida samhället, eftersom de var oförmögna att själva forma det. Men det var också då som John Deweys krets av liberala intellektuella gratulerade

föres med "nödvändiga illusioner"; den vanliga människan behövde ledas med hjälp av "känslomässigt starka överförenklingar". Gemensamt för dessa industrisamhällets demokratiska teoretiker är att de ser befolkningen som en fiende att övervinna. Enligt Chomsky ligger här en nyckel till insikt om hur den avancerade kapitalistiska demokratin fungerar: i den kapitalistiska demokratin finns en inneborende spänning eftersom det i princip är folket som styr samtidigt som socialt avgörande beslut - om vad som skall produceras, hur det skall distribueras, hur arbetet skall organiseras, vilka investeringar som skall göras etc. - ligger koncentrerade i privata händer. Den här spänningen kan man komma till rätta med på två skilda sätt: antingen genom att även dessa beslut demokratiseras vilket skulle innebära en social revolution, eller genom att den politiska, formellt demokratiska, strukturen töms på verkligt innehåll, bland annat med hjälp av ideologiska institutioner som skolor, universitet och media. Väljer man den senare vägen - den enda som hittills valts - då reduceras befolkningens roll till att med regelbundna mellanrum ratificera eliternas beslut. Därigenom blir också befolkningen en fiende som måste kontrolleras, till exempel genom att oupphörligt matas med "nödvändiga illusioner" och "känslomässigt starka överförenklingar". Chomsky menar att propaganda är för den elitsstyrda demokratin vad batongen är för diktaturen. (Ett tydligt exempel från dagens Sverige på en "nödvändig illusion" är ju myten om att vi svenskar skulle ha "levt över våra tillgångar". Ett lika tydligt exempel på en "känslomässigt stark överförenkling" är när statsskuldens illusteras med ett foto på ett nyfött barn som

påstås födas med en skuld på 140 000 kr.) Genom att medborgarna övar sig i intellektuellt självförsvär, till exempel genom att lära sig hur och i vilkas intresse media förvanskar verkligheten, kan emellertid viktiga steg tas mot meningsfull demokrati.

För att eliternas makt och privilegier skall kunna säkras måste som sagt befolkningen hela tiden kontrolleras. En avgörande roll i denna kontrollverksamhet spelar i avancerade kapitalistiska samhällen av media, som ju i stor utsträckning bestämmer hur vi uppfattar verkligheten, vilka frågor som kommer upp på dagordningen och vilka tankar som tänks. I boken *Manufacturing Consent: the Political Economy of the Mass Media* (1988) utarbetade Chomsky tillsammans med Edward Herman en propagandamodell för hur medierna fungerar och testade modellen på ett antal fall av nyhetsrapportering. Modellen har en för socialvetenskaperna hög grad av empirisk giltighet och har inte kunnat tillbakavisas (i de få fall där någon ens försökt: till modellens förutsägelser om media som ett propagandasystem hör att varje verkligt kritisk diskussion om medias sociala funktion kommer att filteras bort ur det allmänna medvetandet). Propagandamodellen säger att media i ett kapitalistiskt samhälle kommer att sköta nyhetsrapportering och diskussion på ett sätt som inte hotar utan tjänar eliternas privilegier. Den ställer upp fem "filter" som nyheter och åsikter måste passera igenom.

Det första filtret utgörs av ägandestrukturen, profitorienteringen och mediaföretagens storlek. I England växte under första hälften av 1800-talet en radikal press fram, en press som nådde arbetarklassen och hjälpte till att forma dess

klassmedvetande. Omfattande statliga åtgärder (t ex skatter och etableringsavgifter) under dessa femtio år för att komma till rätta med den radikala pressens hot mot den bestående ordningen visade sig verkningslösa. Men det som statsmakten inte klarat av lyckades marknadskrafterna med under andra hälften av 1800-talet. Under denna tid industrialiserades pressen; ny teknologi medförde radikalt ökade kapitalkostnader vilket begränsade och koncentrerade ägandet - en stor del av den radikala pressen slogs ut.

I alla kapitalistiska industrisamhällen präglas media i dag av stark ägandekonzentration; den bilden av media blir dock än tydligare genom att det finns ett högsta lager av mer tongivande media - med än större ägandekonzentration - som i stor utsträckning sätter dagordningen för de övriga. Under åttiotalet blev också mediärföretag mycket eftertraktade på aktiemarknaderna vilket ökar vinstkraven, profitorienteringen (vilket i sin tur ökar beroendet av annonsörernas vilja att annonsera). Åttiotalet präglades dessutom av omfattande avreglering av mediamarknaden. Familjeägandet har härmed kommit att minska; investmentbolag, institutioner och banker har ökat sitt ägande, samtidigt som andra företag köper in sig i mediaföretag (som ett exempel kan nämnas General Electric som äger NBC; GE är samtidigt djupt involverat i kärnkrafts- och vapenindustrin). Via sociala kontakter och genom styrelseuppdrag uppstår dessutom tät knytning till den övriga affärsvärlden. Slutligen är mediaföretag också beroende av regeringsmakten för licenser och tillstånd, vilket innebär att staten kan sätta press på dem. Mellan mediajättarna, marknadsföringsföretagen, de stora natio-

nella och internationella bankerna, de transnationella företagen och regeringen uppstår exempelvis ett gemensamt intresse av ett gynnsamt investeringsklimat i tredje världen. Ett inte särskilt lust utgångsläge för en press som enligt festslaretoriken skall vara som en nagel i ögat på makten och som skall förse medborgarna med nödvändig information om vad som händer i samhället så att demokratin kan fungera.

Det andra filtret är annonseringen. Att marknadskrafterna kan forma media till ett propagandasystem hänger intimt samman med att det inte är läsarna och tittarna som är kunder; de är i själva verket mediaföretagens viktigaste produkt. Den verkliga kunden är annonsören och det han köper är läsares och tittares uppmärksamhet. Annonseringen är lika viktig som de ökade kapitalkostnaderna för likriktningen av media; icke-annonserande media marginaliseras effektivt och annonserande media som inte anpassar sig efter rådande mönster kan snabbt tas ur verksamhet genom att annonseringen stryps. Ett mycket verkningsfullt påtryckningsmedel. Som ett tydligt exempel på detta finns den socialdemokratiska pressen i Storbritannien som dog ut på sextio-talet, trots högre läsarantal än övriga tidningar. En direkt följd av förörlorade annonsintäkter.

Medias källor utgör det tredje filtret. Ett symbiotiskt förhållande med maktiga källor uppstår på grund av medias behov av ett ständigt, regelbundet flöde av nyhetsmaterial. Regeringskällor, företagsledare, informationschefer etc. åtnjuter automatiskt hög trovärdighet; deras uttalanden kan återges mer eller mindre direkt som nyheter. Information från källor som inte åtnjuter automatisk trovärdighet - till ex-

empel frivilliga hjälparbetare i Nicaragua, eller medborgargrupper för mänskliga rättigheter - kräver belägg och noggrann bakgrundsundersökning, vilket i praktiken innebär att nyheternas produktionskostnad ökar kraftigt. Dessutom ägnar offentliga och privata maktsinstitutioner mycket tid och pengar åt att odla sina kontakter med media. I själva verket subsidierar regerings- och företagsbyråkraternas media genom att förenkla för dem och förse dem med råmaterial för nyheter, vilket skapar ett beroendeförhållande. En annan teknik är att dränka media med uppgifter och information för att så tvinga på dem en dagordning; under första världskriget inrättades i USA en Committee on Public Information och en av dess medlemmar uttryckte förhållandet så här: "(we) discovered in 1917-18 that one of the best means of controlling news was flooding news channels with 'facts', or what amounted to official information." Till detta kommer medias beroende av så kallade experter, ofta från näringslivsfinansierade think-tanks.

Det fjärde filtret består av det som på engelska kallas "flak"; negativa svar och påtryckningar mot media som inte anpassar sig, eller inte anpassar sig tillräckligt, efter rådande normer. Även detta ökar kostnaderna för media som drabbas - de tvingas svara, redovisa källor och annat som flakmaskinerna kan begära. Det blir helt enkelt dyrt och tidskrävande att avvika alltför mycket från etablerade sanningar. Förmågan att producera flak är naturligtvis beroende av ekonomiska resurser. Under sjuttio- och åttiotalet - efter hotet från Vietnamrörelsen och den radikalt demokratiska aktiviteten från sextio-talet och framåt - investerade den amerikanska företags-

världen stort i påtryckningsgrupper. Mest känd i dag är Accuracy in Media, av Ronald Reagan hyllad som en demokratis väktare.

Det femte filtret utgörs av anti-kommunismen som den västerländska ideologins första princip; ett begrepp så luddigt och töjbart att den kan användas om allt som hotar de västerländska eliternas privilegier - särskilt med avseende på tredje världen. (Detta gäller dock i mindre utsträckning för Sverige än för USA eftersom Sverige inte är någon militär stormakt med en smutsig nutidshistoria av reaktionära och blodiga utrikespolitiska åtaganden världen över. Generellt äger kanske propagandamodellen fortfarande relativt lägre giltighet i Sverige än i USA. Den ideologiska likriktningen är heller inte lika stor. Men med ett mycket väsentligt undantag: rapporteringen och debatten om den svenska ekonomin är så vinklad och likriktad att man tryggt kan anta en påfallande hög överensstämmelse med propagandamodellens förutsägelser. Och det är ju just den svenska ekonomin som är av störst betydelse för såväl eliten som folket i Sverige.)

Propagandamodellens fem filter kommer alltså att forma den verklighetsbild media återger i enlighet med eliternas intressen. Men inte totalt eller totalitært eftersom propagandan fungerar effektivare om man lyckas upprätthålla illusionen om media som oberoende maktgranskare. Hårda debatter (inom osynliga tillåttnaramar) kommer i själva verket att ha en systemstärkande effekt. Ju starkare illusionen om medias oberoende av makten upprätthålls, desto svårare blir det för medborgarna att slingra sig ur propagandasystemets grepp. Möjligheten finns dock

och Noam Chomsky har med sina böcker hjälpt till att göra den radikalt större.

P.S. För vissa av uppgifterna om Chomskys personliga bakgrund i början av artikeln och för en mycket intressant diskussion om Chomskys intellektuella bakgrund och språkvetenskapliga och politiska teorier, se C.P. Oteros omfattande inledning till intervjuboken *Language and Politics* (1988). För en lättfattlig introduktion till

Chomskys lingvistiska teorier, se förutom ovanstående även *Language and Responsibility* (engelsk upplaga 1979). Bland de böcker i vilka Chomsky ägnar sig särskilt åt "Orwells problem" och åt massmedias roll som ett propagandasystem kan nämnas: *The Political Economy of Human Rights*, volume 2 (1979), tills. m. Edward Herman; *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media* (1988), tills. m. Herman; *Necessary Illusions. Thought control in democratic societies* (1989). Citaten från de demokratiska teoretikerna, historikern Frederic Paxson samt medlemmen av the Committee on Public Information hämtade från *Necessary Illusions* (min övers.).

En något yngre Noam Chomsky; idag är han närmare sjuttio år.

Folket i Bild/ Kulturrfront

SVARSPOST

Kundnr. 110 334 400
110 11 Stockholm

Ja, jag tecknar gärna en prenumeration på Folket i Bild/Kulturrfront!
☐ Helår 12 nr. 435:-
☐ Halvår 6 nr. 245:-
☐ Helår 12 nr. stud. 350:-
☐ Halvår 6 nr. stud. 195:-
☐ Provpren. 4 nr. 195:-
☐ Medlemskap. 150:-
☐ Ja, jag vill veta mer om FiB/K. kontakta mig.

Folket i Bild behövs mer än någonsin i denna skräckens och tystnadens tid. Den är dessutom bättre än någonsin. Tyvärr är det inte särskilt många som läser den. Den är för dyr, säger många. I jämförelse med vad? Köper fler lösnummer och fler prenumererar så kanske vi rentav kan sänka priset! Vem tar mer upp demokratin? Vem försvarar mer entgåget det fria ordet och det arbetande folkets rätt? Vem mer har ett konsekvent antiimperialistiskt perspektiv?

Namn.....
 Adress.....
 Postadress.....
 Telefon.....

helios gomez Viva la revolución Ocupación de las masas

¡Viva Octubre!

Bilder från det spanska upproret 1934

Träsnitt skurna i december 1934 ombord på fängelseskeppet "Uruguay" i Barcelonas hamn av den unge zigenske konstnären Helios Gomez.

Av Jan Myrdal

Tiden rider fort. Nu är det inte många unga svenskar som fått veta vad titeln VIVA OCTUBRE till en träsnittsmapp från vintern 1934/1935 kan tänkas syfta på. Dock för sextio år sedan, i december 1934, publicerade det liberala nyhetsmagasinet *NU* sin utrikespolitiska översikt från "1934 – det märkliga året". Under rubriken "Oktober" skrev man:

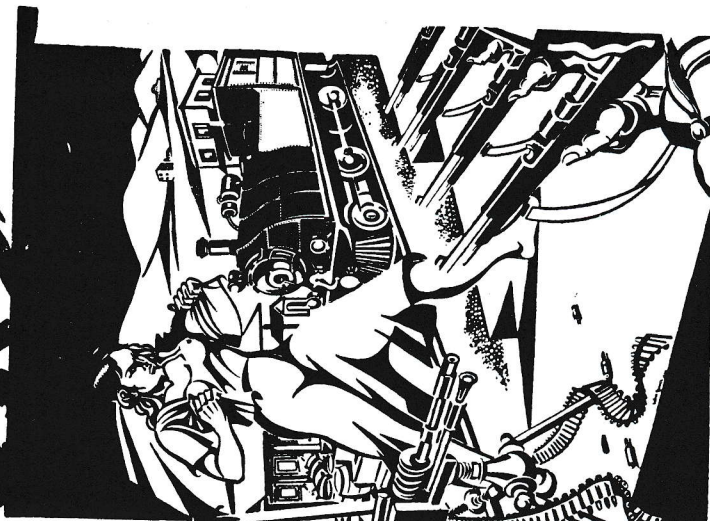
Den 6 oktober utbryter den länge väntade revolutionen i Spanien. Revolutionärerna gå fram på två fronter, dels den separatistiska, dels den socialistiskt-syndikalistiska. Separatisterna önska bland annat upprättandet av fullt självständiga republiker i Katalonien och i Baskiska provinserna och socialisterna närmast en rådsrepublik efter ryskt mönster. Först efter ett blodigt inbördeskrig lyckas regeringen i Madrid återställa lugnet.

Så kunde det sägas. Man kunde dock också skriva det så som det skrevs i *Arbeidernes leksikon* våren 1936, strax efter det Folkfronten vunnit sin valseger men innan hö-

gern och Franco slagit tillbaka:

Blandt arbeiderne og underklassen i byene hadde den reaksjonære utvikling blitt møtt med stigende forbitrelse; bondene var blitt lovet en jordreform som gang på gang ble utsatt. Den nye regjering (*under ledning av den som moderat betecknade men i virkeligheten av fascisterna hårt pressade och formbare Lerroux J.M.*) blev derfor møtt med generalstreik og store demonstrasjoner; i Katalonia hvor det var en sterk separatistisk bevegelse og i Asturia hvor det finnes en tallrik gruarbeiderklasse, gick de revolusjonære til opstand. Den ble slått ned efter voldsomme kamper. Oktober-revolusjonens nederlag blev efterfulgt av en voldsam reaksjon. De radikale politikere ble arrestert i tusenvis og mange dømt til døden.

Det var ur detta nederlag som Folkfrontens senare valseger växte; men också herrarnas blodiga uppgörelse med Spaniens folk i Francos blodiga krig mot den folk-

valda majoriteten. Ett krig som i Fosterlandets namn fördes med utländsk militär hjälp mot det egna folket.

Det är detta stora – och som vi nu vet förebyggande – nederlag i en rättvis kamp för den mänskligaste av rättigheter; den till existens, som den unge zigeniske konstnären Helios Gomez skildrade i den träsnittserie han som fånge efter nederlaget utförde ombord på strafffanstalts-skeppet Uruguay på redan utanför Barcelona.

Helios Gomez utvecklades till konstnär under ett till en början mer upprört än upproriskt vagabonderande genom tjugotalets Europa. Han var zigenare och upp-trädde också som en typisk *picaro* ur spansk litteratur. Skälm kallas det. Men ordet är hårdare, mindre insmickrande, bovaktigare. Dock i arbetslöshetens och krisernas tjugotal tog Gomez språnget från *picaro* till *refraktär*. Från att vara en bov (eller om man så vill en skälm) i individuell protest mot den stora lögnen blev han en som gör uppror mot ett orättfärdigt samhälle.

Som konstnär stod han först under starkt inflytande av berlinepressionismen kring H. Waldens tidskrift *Sturm*. I samlingen *Dias de ira* (Vredens dagar) hånade han Primo de Riveras diktatur med extremt och högljutt abstrakt formspråk.

Men i de tilltagande konflikterna tog Gomez allt tydligare politisk ställning. Av *picaron* som blivit *refraktär* blev den politiskt medvetne upproriske. Därmed förändrades hans form. Han anslöt sig till den politiska träsnittsrörelse vars dåvarande främste företrädare var Frans Masereel (se Förr och Nu 3-4/91). Det var en internationell rörelse, dess företrädare var konstnärer som Meffert/Moreau (se Förr och Nu 4/80) eller kretsen kring Lu Xun i

Kina (se Förr och Nu 3/77 och 3/78) eller de mexikanska grafikerna vilka samlades i TGP.

Gomez varrefraktär och upprorisk. Jean Cassou var dåtidens franska intellektuella motsvarighet till en konstdebattör som Erik Blomberg i Sverige; dock med den skillnaden att Jean Cassou i det mindre småaktiga Frankrike inte bara verkligen erkändes som central konstkritiker utan därtill kunde vara conservateur en chef du musée national d'Art moderne. Det var han som i Frankrike presenterade denne

unge konstnär, lika alligenom uppriktig i sin konst som ärlig och hängiven revolutionär. Konstnär för att han är revolutionär och revolutionär för att han är konstnär.

Ingen av dessa två personligheter har i hans verk och liv företräde; de integreras i en och samma människa, en ung zigenare tvär och lidelsefull för vilken att måla, leva, kämpa är så ett och detsamma att han icke förmår teckna annat än i fängelse.

Just nu är Gomez liksom Meffert/Moreau och hela denna stora internationella konstrikning lagd i skugga. Konstvetarna har fått i uppdrag att syssla med annat. Med installationer. Med intressanta minimalismer. Med allt som är ofarligt.

Just därför bör vi lyfta fram dem!

"Spanien är en republik av arbetande från alla klasser"
(Konstitutionen av den 14 april 1931.)

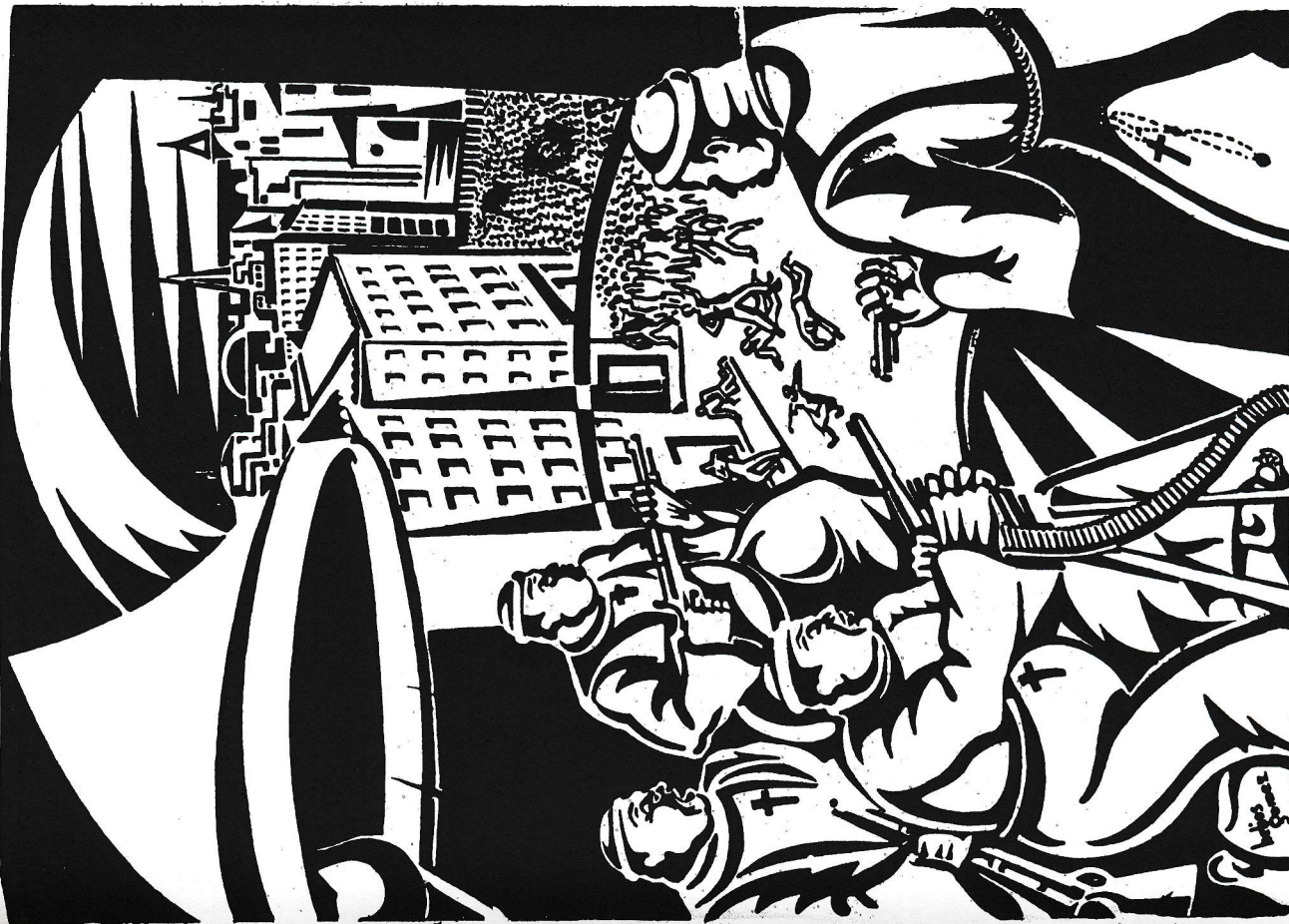
Underbetalda daglönare exproprierade herrarnas ägor.

Mot Guardia Civil försvarade folket jorden, brödet, friheten.

Den borgerliga vänsterns Republik gav dem sitt svar.

I Faders, Sonens och den Helige andes namn.

Förbundet mellan arbetare och bönder mobiliserade massorna.
Barrikader i Katalonien.

General Lopez Ochoa slaktade fem tusen arbetare åt kapitalet.

Främlingslegionen, borgarklassens tjänstehjon, skändade, och plundrade.

Ordningen har återställts; lugn råder.

Per Engdahl och överklassnazismen

Av Alvar Nilsson

I maj i år avled Per Engdahl och föräddes då en krönika i Dagens Nyheter skriven av Per Landin. 'Denne tar i krönikan upp bl a den utfrysning som Per Engdahl utsattes för av Herbert Tingsten, Jan Guillou, Jan Myrdal och Sven Lindqvist. Landin anser att denna utfrysning i efterhand måste te sig mindre smickrande och att det vid Per Engdahls bortgång finns anledning till viss självtrannaskan. Krönikan andas i övrigt ett slags beundran för Per Engdahl, som författaren träffat vid ett par tillfällen. Man får ett intryck av en snäll gammal farbror, intelligent, produktiv men isolerad. Vem var då Per Engdahl och vad stod de kretsar där han rörde sig för?

I det som skrivits om svensk nazism har man främst uppehållit sig vid de olika organisationer, som fanns i Sverige från mitten av 1920-talet till andra världskrigets slut. De flesta författarna tycks vara överens om att den här typen av rörelser aldrig fick någon egentlig betydelse. Den bild

som ges är en bild av splittring. Organisationer bildas, slås ihop, delas upp och läggs ned. Men samtidigt med denna bild framträder en annan, som kanske vid ett första påseende inte är lika tydlig. Det är bilden av intressegemenskap. I dessa organisationer fanns i större eller mindre grad: rasism, nationalism, antikommunism, korporativism och förkastande av demokratisk parlamentarism. Vid sidan av de rent nazistiska rörelserna fanns det också organisationer där nazister från olika organisationer kunde träffas och där de också kunde träffa sympatisörer som kanske av olika skäl inte tagit steget fullt ut och gått med i en nazistisk organisation. Exempel på sådana organisationer är Samfundet Manhem och Riksföreningen Sverige-fyskland. Det var inte vad vi brukar kalla vanligt folk som träffades i dessa organisationer. Nej här finner man i stället delar av samhällets elit: professorer, präster, lärare, advokater och andra akademiker,

företagare och officerare. I dessa kretsar rörde sig också Per Engdahl.

I forskningen om svensk nazism har uppmärksamheten främst riktats mot Sveriges Nationalsocialistiska Parti/ Svensk Socialistisk Samling (SNSP/SSS). Detta parti hade en vulgär framtaning och var ofta inblandat i bråk där handgripligheter förekom. Det väckte således uppmärksamhet och har också, om än sporadiskt, lämnat åtskilligt med material efter sig. Partiet saknade inte medlemmar från överklassen, men antalet medlemmar med enkel bakgrund var påtagligt. Om den egentliga överklassnazismen vet vi inte lika mycket.

Vid andra världskrigets slut, med den rapportering som då gjordes från koncentrationslägren och Nürnberg grättegångarna, blev avskyn för Hitler och nazismen större än någonsin. Nu krävdes korten på bordet beträffande den politik som förts. De som varit alltför eftergivna eller gått Tysklands ärenden måste ställas till ansvar. Någon nazistuppresning blev det dock aldrig. Men i tidningarna rullades det upp en del skaffärer. För att ställning till en del befodringsärenden inrättade regering en bedömningsnämnd. I denna ingick bl a Ture Nerman. I sina memoarer skriver han om nämndens verksamhet: "Regeringen ville säkert inte heller låta det komma till någon mera vidlyftig nazistuppresning".² Från en beredning om bedömningsnämnden har Undén antecknat: "Mitt förslag tycktes ha de flestas anslutning men statsministern ansåg det alltför begränsat. Samtidigt var han i grund och botten emot hela tanken".³ Att statsminister Hansson var emot en utrensning styrks också av ett tal, som han höll i mars 1946. Han kom då in på utrensningskraven. Att kraven uppkommit trodde statsminis-

tern mera berodde på att utrensningar pågick i andra länder än på ett allmänt känt behov hos oss själva.⁴ När andra världskriget var slut dröjde det heller inte länge förrän man fick annat att tänka på. Det kalla kriget började och gamla nazister kunde andas ut och konstatera att de minsann alltid insett varifrån den stora faran kom. Många, kanske de flesta, förnekade att de varit nazister eller någonsin haft nazistsympatier. Men Per Engdahl och och en del andra kämpade öppet vidare för sina ideer.

Det går inte att skriva om nazism utan att beröra definitionsproblemet – vilka är att anse som nazister? Det är tvivelaktigt om man kan tala om en nazistisk ideologi på samma sätt som man kan tala om en liberal eller socialistisk. Men det finns vissa ståndpunkter inom de nazistiska rörelserna som inte kan rubbas utan att rörelsens nazistiska karaktär går om intet. Detta är ståndpunkter som står i motsatsförhållande till andra rörelser, som vilar på ideologisk grund.

• Till grund för den nazistiska ideologin ligger begreppet "folk" eller "ras". Det mål som staten skall tjäna är att bevara rasen. I sin rasism anknyter nazismen till social-darwinismen. Den starkares uppgift är att härska och att inte smälta samma med den svagare och därigenom offra sin egen storhet.

• På det ekonomiska området urskiljde nazismen till en början två huvudfiender, marxismen till vilken även socialdemokratin hänfördes och det internationella börskapitalet. Båda dessa faktorer betraktades dessutom som judarnas vapen mot den ariska rasen. Till år 1934 hade det emellertid i Tyskland utvecklat

ett samförstånd mellan de tyska storföretagen och nazismen mot från denna tidpunkt bortfaller kampen mot storkapitalet som ett säkert kännetecken på nazism.

- Nazismen vänder sig mot klassamhället och vill förvandla klasserna till stånd. Medlemmarna i en klass kan känna samhörighet med motsvarande klasser i andra länder medan ett stånd underordnar sig den nationella enheten. Härigenom skapas folkgemenskap.

- Det nazistiska parlamentet skall vara ett ständsparlament. Men detta parlament skall inte vara beslutande utan endast rådgivande. Nazismen tar avstånd från parlamentarismen, som ger parlamentet inflytande på regeringsmakten. Regeringsmakten skall vara stark, självständig och oberoende av partier och särintressen.

Utsagor som en person gör är dock många gånger ideologiskt oklara. De kan t ex under den period som nu är aktuell uttrycka förhoppningar om att Hitler och Tyskland skall vinna framgång och förspråka en svensk anpassning till Tyskland. Den som gör utsagor av denna typ bör också betraktas som nazist.

Per Engdahl föddes nog mer eller mindre in i de nazistiska rörelserna. Hans far var major i Jönköping och familjen Engdahl var personligt bekant med Adrian Molin.⁵ Denne var en av unghögerns främsta krafter och kom att utöva ett starkt inflytande på Sveriges Nationella Ungdomsförbund (SNU), som i mitten på 1930-talet bröt med högern, tog namnet Sveriges Nationella Förbund (SNF) och fick en klart nazistisk inriktning. Molin startade 1907 tidskriften "Det Nya Sverige", som han redigerade till 1926.⁶ I denna medverkade flera framträdande SNU-are bl a Jarl Hjalmarsson, den blivande högerledaren, som i sin ung-

dom var en ivrig bekämpare av den demokratiska utvecklingen. Molin har gjort anspråk på att vara en av nazismens föregångare. År 1934 skrev han i Svenska Dagbladet bl a: "Det första samlade uttrycket för en politisk unghögerråskådning var väl mitt ungdomsarbete från 1905, Svenska spörsmål och krav, som man gott kan karaktärisera som i sina stora drag ett fascistiskt eller nazistiskt program – vilket epitet man nu vill skälla mig för – femton år före både Mussolini och Hitler".⁷

Redan 1927 blev Per Engdahl medlem i Sveriges Fascistiska Kamporganisation (SFKO), som hade bildats i kretsen kring antisemiten Elov Eriksson. Trots namnet är det tveksamt om denna organisation kan betraktas som fascistisk eftersom antisemitismen ingick som ett bärande element långt innan den fick fäste i den italienska fascismen. Detta kan ha varit anledning till att SFKO 1928 bytte namn till Sveriges Nationalsocialistiska Folkparti (SNFP). År 1928 bildade Per Engdahl en lokalavdelning till SFKO i Uppsala. Inom SFKO i Göteborg fanns det emellertid en oppositionell grupp, som 1929 bröt sig ur partiet och bildade Nysvenska Förbundet. Till denna grupp anslöt sig Per Engdahl med sin lokalavdelning i Uppsala. År 1930 skedde en sammanslagning av SNFP och Sveriges Nationalsocialistiska Bonde- och Arbetarparti (SNBA). Till detta nya förbund anslöt sig Nysvenska Förbundet och den nya partibildningen fick namnet Nysvenska Nationalsocialistiska Partiet (NSNP). Per Engdahl gick emellertid sin egen väg och bildade i Uppsala föreningen "Det Nya Sverige". Till år 1932 hade rörelsen växt och då bildades "Riksförbundet Det Nya Sverige". Namnet "Det Nya Sverige" hade Engdahl hämtat från Mo-

lins tidigare nämnda tidskrift. Riksförbundets tidning blev "Vägen Framåt". År 1937 gick Per Engdahls Riksförbundet Det Nya Sverige ihop med SNF. Per Engdahl blev vice ordförande i den sammanslagna organisationen och placerades i Malmö. Därifrån kom han sedan att driva sin verksamhet. Inom SNF försökte Per Engdahl driva en del av de idéer, som varit utmärkande för hans tidigare Riksförbund.

Vid en konferens i Malmö den 5 september 1941 grundades en nationell propaganda- och upplysningssammanslutning, som fick namnet Svensk Opposition (SO). Närvarande var bl a redaktör H Möllman Palmgren, tidigare verksam inom Nationalsocialistiska Blocket (NSB), redaktör Nils Flyg, ledare för Socialistpartiet (SP), professorerna Hugo Odeberg, ordförande i Riksföreningen Sverige-Tyskland, och Karl Olivecrona, känd för sin bok *England eller Tyskland* där han framställde det pågående kriget som att Tyskland strider för sin existens medan England styrs av ekonomiska och politiska intressen, direktör John Weibull och Per Engdahl.⁸ Sannolikt tänkte man sig att i denna organisation samla medlemmar från olika, som man kallade det, nationella grupper. År 1942 antog man en skrift som författats av Per Engdahl som SO:s program.

Skriften hade titeln *Kommunismen skall krossas*. Under rubriken "Äro vi nazister" utvecklas innebörden av nysvenskheten.

"Nysvenskheten däremot anser att folket som en gemenskap består av självständiga personligheter, och att endast genom ett fruktbart samspel mellan personlighet och folkgemenskap en lycklig svensk utveckling kan komma till stånd. Nysvenskheten bygger därför icke upp en ledarstat efter tyskt mönster utan en

nysvensk folkstat, där nerifrån valda församlingar stå rådgivande vid de uppi- från utsedda ledarnas sida - - .

Nysvenskheten låter svensk frihet och självstyrelse komma med i den moderna tidens auktoritära stat"

Lite längre fram i skriften utvecklas vad man menar med socialism: "Socialism är för oss folkgemenskap".

Raspolitikern utvecklas i fem punkter: 1. Förbud för varje vidare judisk invandring i vårt land.

2. Inga judar på ledande poster i Sverige.

3. Rätt för regeringen att tillsätta administratörer i judiska företag.

4. Förbud för äktenskap mellan svenskar och judar.

5. Alla judar i Sverige skola sammanföras till en judisk organisation, vars ledning ansvarar för judarnas uppträdande och sköter alla förhandlingar mellan svenska staten och de i Sverige bosatta judarna.

Organisationen verkade också för solidaritet med Finland och bättre relationer till Tyskland.⁹ Organisationens tidning blev "Vägen Framåt".

I sina memoarer, *Fribytare i folkhemmet*, anger Per Engdahl att de som satsade pengar i den nya organisationen var: Direktör John Weibull, Kurt Leube, tyskfödd industriman i Malmö, Torsten Kreuger och ytterligare en person. De satsade 25 000 kronor vardera. Nils Flyg lämnade ganska snart organisationen. Det är tänkbart att Per Engdahls definition av socialism inte svarade mot Flygs. SNF reagerade mot den nya organisationen och Per Engdahl blev utesluten ur organisationen. Per Engdahl med SNF:s Malmöavdelning blev sedan grunden för en ny Nysvensk rörelse

med medlemmar i hela landet. Denna rörelse finns fortfarande kvar.

Att rörelsen var en av de mest rasistiska framgår av en artikel i Vägen Framåt i maj 1942, där Engdahl går till kraftigt angrepp mot både judarna och bolsjevismen. I artikeln framhålls att det är judarna som skapat kommunismen och är dess främsta tillskyndare. Engdahl konstaterar att "Judarna är ett främmande element i den västerländska samhällskroppen". Den rasdikalaste lösningen på judefrågan är enligt Engdahl "en deportation av judarna till ett särskilt för dem upplåtet område". Men medan man avvaktar den europeiska utvecklingen måste man vidta åtgärder i vårt land. "All vidare invandring måste stoppas. Judarna måste avlägnas från ledande poster inom statsamhälle och korporationer. Staten måste när som helst kunna tillsätta en svensk administratör i ett judiskt företag. Ätenskapsförbudet och judar förbjudas". Ätenskapsförbudet ser Engdahl som "en gård av humanitet mot dem, som få det bäst genom att aldrig bli till".¹⁰

I sin bok *Mellan nykonservatism och liberalism* skriver Rolf Torstendahl: "I den situation som Hitler skapade, blev det så småningom inte längre möjligt att vara extremkonservativ på sin egen fason. De nykonservativa tvingades att bli eller betraktas som nazistkopior – eller ge upp de bärande elementen i sin åskådning. Frågan är om man kan göra en ideologisk boställnad mellan nykonservatism i allmänhet å ena sidan och nazism och fascism å den andra".¹¹ I de akademiska kretsar som Per Engdahl rörde sig i framstod han sannolikt inte som särskilt extrem. I föreläsningen Heimdal i Uppsala höll Adrian Molin ett föredrag i november 1934. Han

yttrade då bl a följande: "Rättsbalansen bröts när höger 1918 under revolutionshotet kapitulerade på vänsterns krav på radikaliseringskrav på författningen. Sedan dess har vi just en diktatur – ehuru maskerad – massans diktatur. — — —"

Nu är det sant att vi ännu icke sett de yttersta konsekvenserna av denna massans diktatur — — — Hittills har det svenska samhället hållit nödtorftigt ihop, men knappast på grund av någon hållfasthet, utan tack vare bourgeoisie's lyckliga belägenhet att kunna undan för undan köpa sig fria från massväldets stormanlöpnings och rena plundring genom att betala med gångna generationers besparingar till en allt glupsare socialförsörjning av en allt mer arbetsovillig arbetarklass: Arbetslöshetsunderstöd för att låta till stor del mindervärdigt folk, som ingen vill sysselsätta, slå dank vid offentliga arbeten och uppehålla en konstlad köpkraft, arbetslöshetsförsäkring — — —".¹²

I april 1939 gav föreningen Heimdal ut en årskrift. Syftet med årskriften sägs vara att "ge uttryck för den nationella åskådning, som framträder bland våradagars studenter". Under rubriken "Sveriges väl" skriver Arvid Fredborg: "Och man skall aldrig tro, att vi som sätta Sveriges rasliga enhet som en hörnsten i vår statsbyggnad, någonsin komma att upphöra att bekämpa alla tendenser att intaga flyktningar av judisk eller annan oss främmande ras". Fredborg g angriper också den politik som leder till understödsgarandier och förordar något slags samlingsregering: "Män som behövas måste träda till, oberoende av vilka partier de tillhöra, eller om de inte tillhöra något parti alls".¹³

I samband med att SNU bröt med högern utträdde föreningen Heimdal ur SNU. När

Sven Ulric Palme, senare professor i historia vid Stockholms Universitet, blev ordförande i Heimdal 1935 byggdes enligt Eric Wärenstam, som skrivit ett par avhandlingar om nazismen i Sverige, samarbetet med nazisterna ut. År 1936 antog föreningen nya stadgar som gjorde det möjligt både för nyvenskar och SNF-are att vara medlemmar i föreningen. I november efterträdde Palme som ordförande i föreningen av Olof Rydbeck, senare chef för Sveriges Radio och ambassadör.¹⁴

Gunnar Biörk, senare professor och riksdagsman för högern, förklarade i en skrift 1937 att: "de nuvarande politiska partierna och intressegruppernas livstid i Sverige är starkt begränsad — — —"

Biörk vänder sig också mot den fördelningspolitik som förs: "På de håll där man alltid ivrat för fördelningsreformer i vertikalt riktning grepp man med begärlighet befolkningsfrågan som argument för det generella socialpolitiska reformarbetet. Det förefaller också, som befolkningskommissionen i huvudsak också slutit upp bakom denna — som ett led i marxismens politiska tjänande — linje, mer eller mindre troskyldigt följande den myrdalska råttfångarpolitiken".¹⁵ I februari 1939 deltog Biörk i ett av Sveriges Socialistiska Samlingsparti (Lindholmsnazisterna) anordnat möte kring flyktingfrågan. Biörk åberopade arbetslöshet bland yngre läkare för att säga nej till invandring av judiska läkare.

I Stockholm hade inte studentkåren ställt upp som arrangör för flyktingmötet. I Uppsala anordnade däremot studentkåren ett möte i flyktingfrågan den 17 februari 1939. Mot invandring talade bl a Arvid Fredborg. Med 549 röster mot 349 uttalade sig mötet mot invandring. Den 6 mars anord-

nades ett liknande möte i Lund. Med röst-siffrorna 724 mot 342 antogs vid mötet en resolution som slutade: "Vilja vi emellertid framhålla, att en invandring, som medför att främmande element upptagas i vårt folk är skadlig och inför framtiden oför-svarbar".¹⁶

Fredrik Böök, litteraturforskare, skribent och medlem av Svenska akademien, besökte Tyskland under tre veckor 1933. När han kom hem gav han ut en bok: *Hitlers Tyskland*. Det som för många skulle ha tett sig skrämmande tolkas av Böök i positiva tongångar: "Gatubilden får ett tillskott i rörelse och färg genom de talrika S.A.- och S.S.-männen". Han skriver vidare: "Man kan lätt få intrycket, att det populäraste inslaget i nationalsocialismen är antisemitismen. För att förstå detta måste man komma ihåg att nästan varje tysk by har intim erfarenhet av den judiske ockra-ren". I slutet av sin bok skriver Böök: "Skall Hitlers seger och nationalsocialismens tredje rike en gång betecknas som den stora vändpunkten? Det finns i Europa ännu en och annan som önskar och hoppas det, och till dem bekänner jag mig höra".¹⁷

Redovisningen ovan visar en del av den politiska diskursen under 1930-talet. Det kan för övrigt nämnas att årtiondet började med att Mussolini 1930 tilldelades serafimerorden och avslutades med att Göring 1939 blev kommendör av svärdsorden.

Under slutet av 1930-talet vistades Per Engdahl i Tyskland. Enligt vad han själv uppger i sina memoarer skulle han för Industriförbundets räkning utarbeta en redogörelse för det tyska näringslivets organisation. I Tyskland hade Engdahl bl a kontakt med den svenske kaptenen Nils von Bahr som var chef för antikointernbyråen

i Berlin och som i denna egenskap hade omfattande kontakter med högt uppsatta tyskar som t.ex. Göring och Goebbels. Medhjälpare till von Bahr var under en tid Edward Gernandt, senare Dagspostens tyskavlönade reporter i Berlin. Till Engdahls kontakter under den här tiden hörde också Görings gode vän, den svenske industrimannen Birger Dahlerus. I Tyskland smidde både von Bahr och Per Engdahl planer för hur de i Sverige skulle åstadkomma en nationell samling. Båda hade omfattande kontakter med meningsfränder i Sverige.¹⁸

En av von Bahrs kontakter var C E Carlbom g. Denne var finansär och en av grundarna av Samfundet Manhem. Han hade också ett bokförlag, som gav ut rasistisk och nazistisk litteratur. Samfundet påstods vara en opolitisk kultur-sammanslutning.¹⁹ En stor del av de föreläsningar och studiecirklar som samfundet anordnade handlade om rashygien, rasbiologi och ärftlighetslära. En av föreläsarna inom detta område var styrelseledamoten i Rasbiologiska Institutet professor Gösta Häggqvist. Men samfundet anordnade också föreläsningar med politisk inriktning. Per Engdahl höll ett stort antal föreläsningar. Bl a talade han om "Den nationalsocialistiska staten" och "Hitlers fredsappell". Greve Eric von Rosen, gift med en syster till Görings första fru höll en föreläsning med rubriken "Med Hitler; Göring, von Blomberg och von Ribbentrop. Partidagar och jaktpartier i Tyskland 1935". År 1936 talade Clarence von Rosen, hovstallmästare, en av vårt lands främsta idrottsledare och medlem av internationella olympiska kommittén om "Intryck från den nationalsocialistiska partidagen 1936". I en diskussion i samfundet om

nazismen i Tyskland framhöll Clarence von Rosen den lugna målmedvetenhet med vilken Hitler genomfört sin oblodiga revolution och fortsatte: "Vi bör studera denna storartade rörelse och använda det som passar oss själva här i vårt land".²⁰

Delvis samma grundare som Samfundet Manhem hade Riksföreningen Sverige-Tyskland, som utgav en tidskrift med samma namn. Bland grundarna fanns ett stort antal officerare med höga grader, flera professorer, präster, jurister, tandläkare och andra akademiker samt godsägare och fabrikörer. Bland grundarna fanns flera välkända nazister t ex C E Carlbom g, provinsialläkare Birger Furugård, överste Erik Grafström, advokat Sven Hallström, fil dr Rütger Essén, fil dr Adrian Molin, jur dr Gunnar Prawitz, greve Eric von Rosen och professor Gösta Häggqvist. Bland grundarna fanns också skulptören Carl Milles, forskningsresanden Sven Hedin och hovsångerskan Marianne Mörner. Riksföreningens tidskrift utkom med sitt första nummer, som innehåller ett upprop, i april 1938. I första numret medverkade bl a Sven Hedin och protokollsekreterare C P Ossbahr, som var landstormskapten och satt i Stockholms stadsfullmäktige för höstern 1927-1946.²¹

Tidskriften intog från början en extremt protysk hållning och uttryckte sig ofta i mycket positiva ordalag om Hitler, som framställs som ett geni, arbetsam, uppoffrande och barnälskande. Bland de flitigaste medarbetarna var Rütger Essén och Per Engdahl, som när riksföreningen bildades tillhörde samma förbund. Tidskriftens ledare i nummer 7, 1940 har rubriken "Sverige, Norden och Tyskland". Det är tydligt att man tänker sig att Sverige med Tysklands hjälp skall bli den ledande sta-

ten i Norden. Man skriver bl a: " - - - och en situation, där tyska och svenska intressen sammanfalla är alltför gynnsam för att den skall glida oss ur händerna". Vid ungefär samma tid krävde Per Engdahl i Vägen Framåt att Sverige skulle ockupera Finland och skrev: "Det finska området bör infogas i det svenska riket". Vid en konferens som SNF anordnade i september 1940 och där bl a Sven Hedin deltog antogs ett upprop om sund raspolitik och stor-svensk utrikespolitik. Vid SNF:s förbundsstämman i juni 1941 utsändes ett uttalande som gör att ingen behöver tvivla på att det fanns planer för svensk expansion: "Vår yttre politik måste inriktas på att med Sverige som nordiskt centrum skapa en ny nordisk enhet till gemensam trygghet och i anslutning till det framväxande nya enhetsläget i Europa".²²

År 1941 gav kretsen kring tidskriften Sverige-Tyskland ut en bok, *Det kämpande Tyskland*. Bokens inledning är skriven av Sven Hedin. Fredrik Böök medverkar med ett kapitel som han tidigare givit ut i broschyrform, "Tyskt väsen Svensk läsen". Per Engdahl skriver om "Den tyska nyordningen". Lektor Harry Bergqvist som anslöt sig till Per Engdahl redan 1934 skriver om "Nationalsocialistisk raspolitik". Han skriver bl a: "Under föregående århundrade förstod framsynt folk, att nationerna inom kort skulle stå inför ytterst allvarliga perspektiv, om ej samhällets kroppen kunde hållas ren från rasligt mindervärdiga element, som i om på grund av en allt högre driven hygien och läkarkonst samt en missriktad humanitet fingo sättas till världen och väl omhuldas". Bergqvist anser att en förutsättning för medlemskap i det nyordnade Europa kommer att bli bl a att judefrågan löses på ett rasligt fullt

tillfredsställande sätt.²³

Under hösten 1942 när de tyska krigsframgångarna är på väg att vända märks en förändring av tidskriften. Antalet medarbetare med tyska namn ökar, men Per Engdahl och Rütger Essén finns kvar. Under 1943 märks en ny förändring. Det är antalet annonser för tyska företag som ökar. Hösten 1943 kan ett enda nummer av tidskriften innehålla över 50 annonser för tyska företag och det är tydligt att tidskriften nu finansieras från Tyskland. Men Per Engdahl hoppas ännu på tyska framgångar och skriver i september 1943: "De som störtade Mussolini öppnade portarna för den asiatiska flodvägen. Kanske kan Tyskland i en våldsam kraftanstängning åter stänga den". År 1944 försvinner tidskriftens ledarsida och 1945 avgår professor Odeberg som ansvarig utgivare och ersätts av den helt okände J S Johansson.

I sina memoarer redogör Engdahl för hur han i början av 1940 anlätades av militärledningen i Boden för en föredragsturné i fästningsområdet. Han fick då en instruktion undertecknad av general Douglas, som innan han blev stabschef vid andra arméfördelningen var chef för Övre Norrlands trupper, och general Högbom g, kommandant för Bodens fästning. I denna instruktion stod det enligt Engdahl bl a: "Han äger att hos truppen injaga hat mot Stalin och hela hans anhang".²⁴ I samband med den tysk-ryska nonaggressionspakten 1939 hårdnade klimatet för kommunisterna. Pådrivande när det gällde tvångsmedel var militären, men förföljelse av kommunister skedde på alla plan. Utrensningar gjordes i politiska organ och fackföreningar. Inom arbetslivet avskedades, tvångsförflyttades och mobbades kommunister. Men den som kanske gick längst i

jakten på kommunister var general Archibald Douglas. I Helene Lööws avhandling *Hakkorset och Wasakärven* utpekade denne tillsammans med bl a greve Eric von Rosen, ASEA-direktören Artur Lindén, styrelseledamot i Svenska Industriförbundet, och överste Eric Grafström såsom grundare av NSB. Bortsett från Lindén har dessa det gemensamt att de varit engagerade i finska inbördeskriget. Det hade också Överste Martin Ekström som blev ledare för NSB.²⁵ Archibald Douglas förmedlade till försvarsstaben vad som närmast kan rubriceras som en kommunistisk upprorsvision. Den 14 december 1939 beordrades kommandanten för Bodens fästning att inrätta ett arbetskompani. Hit överfördes kommunister som fanns vid olika förband men det inkallades också kommunister direkt till arbetskompaniet. Huruvida regeringen var informerad om dessa åtgärder är oklart. Något av en kulmen på den antikomunistiska verksamheten nåddes näst intill den 3 mars 1940 genom attentatet mot Norrskensflamman, varvid fem personer omkom. Bakom attentatet låg den sk sexmannakommitten. Denna bestod av kapten Svanbom, som var adjutant hos chefen för Övre Norrlands trupper general Reuter-Svärd, Gunnar Hedenström, journalist vid Norrbottenskuriren och medlem i SNF, statsfiskalen i Luleå E Hallberg, vars roll aldrig blev fullt klarlagd eftersom han avled innan dom föll, samt tre fänrikar vid Bodens Ingenjörkår. Efter attentatet blev Douglas kallad till överbefälhavaren för förhör. Han förnekade all kännedom om attentatet. I sina memoarer berör Douglas attentatet och kallar det då "den hemskabrandolyckan i Norrskensflamman".²⁶ Även överste Alf Meyerhöfer, som tillhörde SNF, anlätade när han var rege-

mentschef i Östersund Per Engdahl som föredragshållare.

Trots att Per Engdahl blev utesluten ur SNF så förefaller det inte som om han haft några svårigheter att samarbeta med medlemmarna i detta förbund. Kanske var det så att nazismen fick en större bredd genom en uppdelning på flera organisationer och just i organisationer som Samfundet Manhem och Riksföreningen Sverige-Tyskland öppnades möjligheter till samarbete. I ett brev 1942 till Per Engdahl från hovrättsrådet Seth von Björner, medlem i Samfundet Manhem och med goda förbindelser med både SSS och SNF, utvecklades denna tankegång. Han anser att varje strävan att utvidga den nationella plattformen inte skall misstänkliggöras eller saboteras.²⁷ I ett brev till Rütger Essén uttrycker emellertid John Weibull missnöje med att Svensk Op-
position uteslöts ur SNF. Kopia av det här brevet sände han bl a till sina vänner Sven Hedin, Clarence von Rosen och general Falk.²⁸

Bland aktieägarna i SNF:s tidning Dagsposten återfinns flera av grundarna av Riksföreningen Sverige-Tyskland t ex Sven Hedin och Clarence von Rosen. Från Samfundet Manhem återfinns bl a Professor Gösta Häggqvist. Även om Per Engdahl inte var engagerad i Dagsposten kan det finnas anledning att något uppehålla sig vid denna tidning. Tidningen startade hösten 1941. Redan från början tycks tidningen ha haft ekonomiska problem. En som engagerade sig hårt för tidningen var generalmajor Hjalmar Falk. I brev från Falk till chefredaktören Telander uppmanades denne eller Rütger Essén att ta kontakt med olika personer som bör kunna lätta på penningpungen ytterligare. Här nämns bl a general de Champs, amiral de Champs,

generalmajor Nils Rosenblad och amiral Gustav Lindström. Vid general de Champs namn är inom parentes angivet "genom honom hovel". I ett annat brev skriver Falk: "Möjligen kan Rosen och prins G A förstås att ekonomiskt stödja DP: Båda är ju klara tyskvänner." 29 I juli 1944 fördes Dagsposten upp på listan över tidningar som inte fick förekomma på officersmässarna. Redan 1942 hade man dock lyckats lösa telegram som sändes mellan tyska legationen i Stockholm och Berlin, fått klart för sig att Dagsposten fick tyskt stöd.³⁰ År 1945 åtalades verkställande direktören överste Rolf H Laurell, Rütger Essén, Teodor Telander, Edward Germandt och direktör Koux för att Dagsposten "emottagit ekonomiskt stöd i syfte att här i riket genom spridning av nämnda tidning söka påverka den allmänna meningen om rikets styrelseskick, eller om åtgärder i dess inre eller yttre styrelse".³¹ Tidningen fortsatte att utges även efter kriget, men hade fortfarande ekonomiska problem. Nu var generalmajor Rickman von der Lanken engagerad i tidningen. I juni 1948 skriver Rickman von der Lanken till ordföranden i Sveriges Industriförbund, disponenten Nils Danielsson. Han vill då ha pengar till tidningen och vill också att industrin skall använda tidningen som annonsorgan. Von der Lanken får svar. Danielsson har ordnat så att redaktör Telander skall få ett sammanträffande med Näringslivets Fond: "Ett organ som tillskapats av svensk industri för stödverksamhet av olika slag och till vilket industrin lämnat ej obetydliga bidrag".³² Dagsposten fanns kvar till 1951. Som ersättning startades då tidningen "Fria Ord".

Inledningsvis berördes att det fanns en

skillnad mellan "Linholmsnazisterna" och överklassnazismen när det gällde framtoning och rekryteringsbas. Hur var det då med åsikterna? I ett brev till Sven Heden-gren i september 1938 skriver Lindholm bl a: "Vi kommer ingenstans! — — —. Men Tyskland ligger oss i fatet så förbannat, så det går inte. Folk är galna, och det som sker i dessa dagar kommer man aldrig att glömma. Hitler-Nazismen — Krig, mord elände! Att bryta detta vansinne betecknar jag nu som omöjligt. Det enda tänkbara om idéerna skall räddas blir att slopa båda namn och symbol, för att ej tala om stövlarkoppel och Hitlerhälsning". I oktober 1938 tillkännagav Lindholm att partinamnet skulle ändras till Svensk Socialistisk Samling. Hakkorset ersattes av Wasakärven och den sk Hitlerhälsningen togs bort. I ett tal som Lindholm höll när han aviserade förändringen för Stockholms Frontavdelning sa han bl a: "Om ni som lämna oss äro sådana tyskvänner, ellerni så gärna vill gå klädda i uniform, och ni därför inte vill följa mig i fortsättningen, då kan ni gå".³³ Förändringen måste tolkas som en markering av det svenska och som en betoning av det socialistiska inslaget. Kanske ett kvarhållande vid det som gällde i Tyskland före 1934.

Utvecklingen inom överklassnazismen tycks ha gått i motsatt riktning. Från att ha betonat det svenska och nationella tycks man ha accepterat allt det tyska. Hitler och hans regim omtalas i positiva termer och utmålas som Europas räddare. När Sverige skall inordnas i det nya Europa är man beredd att ge upp delar av självständigheten. Sveriges raspolitik bör i avvaktan på att Tyskland står som segermakt anpassas till tyska krav. Som en anpassning till Tyskland kan man också se den jakt på kommu-

nister som bedrevs i Övre Norrland och leddes av Archibald Douglas. Kanske kan man också se Industriförbundets uppdrag till Per Engdahl att studera näringslivets organisation i Tyskland som ett led i en anpassning till Tyskland. Samtidigt som man är beredd underordna sig tyska krav finns ambitionen att Sverige skall inta en ledande plats i Norden. Mot den här bakgrunden är det inte märkligt att man tog emot tyskt stöd i form av rena pengar eller förtäckt i form av annonsintäkter. Det är också påtagligt att överklassnazisterna hade omfattande kontakter med de högsta skikten i Tyskland både före och under andra världskriget. Sannolikt skulle styckjunkaren Lindholm ha känt sig rätt bortkommen i de kretsar där Sven Hedin, bröderna von Rosen och Per Engdahl rörde sig.

I Tyskland anses von Papen vara hjärnan bakom den regeringskoalition som förde Hitler till makten. Hitler skulle utnyttjas för att den traditionella makteliten skulle kunna hålla sig kvar vid makten. I svenska högerkretsar var missnöjet på många håll stort med den demokratiska utvecklingen och för att återföra en tidigare maktelit till regeringsmakten såg man kanske nazismen som en möjlighet.

Om en del efter kriget efterlyste utrensning av nazister så var det andra som förnekade nazism. När t ex ledaren för NSB, överste Martin Ekström avlidit 1954 skrev Otto Järte: "Minnesbilder över Martin Ekström" i Svenska Dagbladet. Han uppehåller sig främst vid Ekströms krigsiska bedrifter, men konstaterar också att han aldrig var nazist lika lite som Sven Hedin och Eric von Rosen. Det är alltså så att det är inte bara nazisterna själva som förnekat nazism. Det har också funnits

andra som har ställt upp till deras försvär. Kan det då råda något tvivel om att SNF och Nysvenskar stod för nazism? Detta är naturligtvis en definitionsfråga. Men utgår man från den definition som redovisades inledningsvis kan det knappast råda något tvivel. Vi finner i dessa organisationer rasism, antisocialism, korporativism och förkastande av demokrati och parlamentarism. Men som tidigare konstaterats var det svårt att under den här tiden dra en skarp gräns mellan extremhögern och nazismen.

En utrensning skulle naturligtvis ha skapat problem genom att många av de personer som skulle ha kunnat bli föremål för åtgärder uppehöll viktiga samhällsfunktioner. Det går heller inte att bortse ifrån att de personer det gällde i många fall satt i positioner där de kunde skydda varandra. Det var lättare att under kriget flytta på eller kanske t o m internera en SJ-anställd på låg nivå än att efter kriget placera om officerare och professorer.

Per Engdahl blev efter kriget även utåt sina idéer trogen även om han försökte tona ned eller kanske t o m förneka sin tidigare rasism. Det är lätt att förstå om Engdahl kände sig sviken av sina tidigare meningsfränder. Men inte finns det någon anledning till självransakan bland de som bidragit till Engdahls utfrysning. Tvärtom är det nog fler som borde drabbats av utfrysning.

Den tid vi nu lever i har likheter med 1930-talet. Vi kan ofta läsa om övergrepp mot invandrare och vi har fått politiker som gör rasistiska uttalanden. Ofta kan vi också läsa om hur insynen i den kommunala och statliga verksamheten begränsas. En stark regeringsmakt efterlyses ofta. Denna skall också stå fri från särintressen.

Just detta fördömande av särintressen innebär att man anser att det finns ett slags högre statsintresse som tydligen bara vissa kan uttöka. Talet om särintressen innebär i realiteten ett ifrågasättande av demokratin.

Ekonomiska termer används nu inom strängt taget alla områden. Man talar om kunder, beställare, resultatenheter etc och på sjukhusen kan de vårdbehövande benämnas patientmaterial. När ekonomiska termer etableras på områden där de naturligen inte hör hemma så innebär detta sannolikt att sociala, mänskliga och kulturella hänsyn försvagas. Samhällsklimatet blir hårdare. Det finns en risk med att sätta prislappar på barn, sjuka handikappade och äldre och att som en del gör dela upp vår befolkning i närande och förtäande. I en debattbok om Sveriges situation kan man läsa: "Bakom de genuina behoven sjukdomar, åldrande, olyckor, handikapp, barnomsorg finns insikten att priset alltid betalas av andra och konsekvenserna av detta är väl belagda i både ekonomisk teori och psykologi: efterfrågan stiger när priset sjunker, och när det faller mot noll är efterfrågan oändlig". Det här sättet att argumentera innebär att problemet att tillgodose mänskliga behov trängs undan. I stället ges sken av att behovet är orättmätiga och att behovets tillgodoseende går ut över andra, det vill säga dom som är unga, friska och inte har behov av barnomsorg. Även om man nu inte använder rasbiologiska argument mot de svaga grupperna så finns det en liknande tendens. De svaga skall inte ställa krav. De har i varje fall delvis sig själva att skylla och bör anstränga sig ytterligare i stället för att begära hjälp. Argumentationen är inte olik den som Adrian Molin använde på 1930-

talet. Sättet att argumentera innebär att man förnekar att det finns strukturer och faktorer i samhället som inte den enskilde råår på. Uppfattningen att alla har ett lika värde har inte samma innebörd som tidigare.

Noter

- 1 DN 21 maj 1994.
- 2 Ture Nerman, Trots Allt, Stockholm, 1954, sid 179-180.
- 3 WM Carlgren, Kortet på bordet, Stockholm 1989, sid 37.
- 4 Talet refereras i Arbetet den 26 mars 1946.
- 5 Kerstin Lundgren, C-uppsats: "Nysvenska Rörelsen: Ideologisk bakgrund och utveckling", Uppsala Universitet, 1973.
- 6 Rolf Torstendahl, Mellan nykonservatism och liberalism, Uppsala 1969, sid 163
- 7 SvD 5 november 1934. Samma sak skrivs i Adrian Molins bok "Stafetten går vidare", Stockholm 1935, sid 115.
- 8 Protokoll fört vid konferens i Malmö 5 september 1941, Per Engdahls arkiv, vol 1, RA
- 9 Broschyr, "KOMMUNISMEN SKALL KROSSAS genom positiv handling i ett nysvenskt samhällsbygge", Per Engdahls arkiv, volym 1, RA.
- 10 Vägen Framåt nr 5 1942.
- 11 Rolf Torstendahl, Mellan Nykonservatism och Liberalism; Uppsala 1969, problemet utvecklas främst i slutet av boken där citatet hämtats.
- 12 Adrian Molin, Stafetten går vidare, Stockholm 1935, sid 122.

Nya ideér och gamla; rapport från en Konsthögskola

Av Jan Käll

Not: Efter att ha översänt nedanstående artikel till skolan fick jag i retur en lista med kommentarer från skolans rektor om vad hon sagt och inte sagt. Jag har tagit hänsyn till direkta sakfel och ändrat dem, i övrigt har jag, inom parentes i texten satt in hennes anmärkningar.

Malmö. 6:45 stiger jag av tåget och ut i den torra råkyliga luften. Det är ännu mörkt. En kamrat, som är elev på skolan jag skall besöka och som också tagit fotografierna, möter mig vid stationen. Vi dricker kaffe och äter varsin smörgås på ett kafé på Föreningsgatan, tvärs över gatan från skolan.

Runt halv åtta stiger vi ut från kafét och går tvärs över gatan till skolan.

Skolbyggnaden är stor och rödteglad. Vi går in

och han visar mig sin ateljé. Därefter går vi tvärs över gården på baksidan till den mindre, tornförsedda, byggnaden som rymmer skolans verkstäder. Han håller på att göra 24 identiska avgjutningar av sin arm, böjd vid armbågen i en rät vinkel; han skall bygga en hophage av dem, två gjutdelar för varje ruta. Han talar om lekplatser magi, om deras, ofta, rent skulpturala skönhet, om hur han finner en laddning i tomma lekplatser. Han har fotograferat några nattetid, bilderna ska tydligt visas tillsammans med hagen, de påminner om brottsplatsfotografier. Han säger att det är något särskilt med lekplatser där barnen är utelämnade.

²² Riksföreningen Sverige-Tyskland häfte 9, 1940, Trots allt 5 okt 1940, Holger Carlsson, Nazismen i Sverige... ett varningsord, Stockholm 1942, sid 135.

²³ Det kämpande Tyskland, 1941.

²⁴ Per Engdahl, Fribytare i Folkhemmet, Nacka 1979, sid 143-144

²⁵ Helene Lööv, Hakkorset och Wasakärven, Munkedal 1990, sid 144.

²⁶ Karl Molin, Hemmakriget, Falköping 1982, sid 54-79, Archibald Douglas, Jag blev officer, sid 325-328.

²⁷ Per Engdahls arkiv, vol 4, RA

²⁸ Per Engdahls arkiv, vol 11.

²⁹ C E Wilckes arkiv, vol 12, KRA. Med R von Rosen avses sannolikt en bror till Claence von Rosen.

³⁰ Helge Jungs arkiv, serie F2 volym 12.

³¹ C E Wilckes arkiv, vol 7, innehåller protokoll från rätttegången.

³² Rickman von der Lankens arkiv vol 9, KRA.

³³ Sven Hedengrens arkiv, vol 3. Helene Lööv, Hakkorset och Wasakärven, Munkedal 1990, sid 57, 101.

¹³ Heimdal Årsbok 1939, Arvid Fredborg under rubriken "Sveriges Vål".

¹⁴ Eric Wärenstam, Fascismen och nazismen i Sverige 1920-1940, Uppsala 1970, särskilt avsnitt om föreningen Heimdal.

¹⁵ Gunnar Björk, Den nationella oppositionen, 1937.

¹⁶ Eric Wärenstam, Fascismen och nazismen i Sverige, Stockholm 1970, sid 130-132, 179-181.

¹⁷ Fredrik Böök, Hitlers Tyskland, Stockholm 1933, sid 5-6, 72, 174.

¹⁸ Per Engdahl, Fribytare i folkhemmet, Nacka 1979, sid 132-137. Per Engdahls arkiv, vol 13, skriftväxling med bla Engdahls gode vän Wilhelm Rosell, av breven framgår en del av Engdahls kontakter i Tyskland.

¹⁹ Samfundet Manhem stiftelselesekund daterad 17 september 1934, KB.

²⁰ Manhems årsbok 1935/36 sid 124-131, Meddelande från Manhem årsgång 2, nr 14 och 15, KB.

²¹ Riksföreningen Sverige-Tyskland, häfte 1, april 1938 innehåller ett upprop under tecknat av cirka 400 personer.

Jag sitter på en stol i gipsverkstaden medans han öppnar gjutformen som stått över natten. På radion är skvalprat och skvalmusik. Han frilägger avjutingen. Ännu en arm, han är uppe i femton stycken nu, näven är knuten, han förvarar dem i en hylla på lokalens långsida, i högar om tre. Armen är vit, det är inget särskilt med den, en arm, inget mer, kanske blir det något när han sätter ihop dem till en hopphage, jag vet inte. Jag reser mig. Jag måste gå och köpa batterier till min fickbandspelare. Jag säger det åt honom och går ut på den stora bakgården. Det har börjat ljusna. Jag går längs det stora skolhusets flygel och ut på grusplanen framför skolan och sedan tvärs över gatan och in i en tobakssaffär där jag köper batterier. På tillbakavägen stöter jag ihop med skolans rektor, Gertrud Sandqvist. Hon vet inte vem jag är då vi bara talats vid på telefon men jag känner igen henne för jag har sett henne på teve i något kulturprogram för en tid sedan.

Hon är medelålders, runt de fyrtio, och har tidigare skrivit konstkritik. Hon grundade konst-tidskriften Siksi och har även varit redaktör för Paletten. Jag stannar inte upp och presenterar mig. Vi går förbi varandra. Jag möter henne någon timme senare på hennes kontor som vetter mot framsidans grusplan. Kontorsrummet är rymligt och kargt och avskalat och man har låtit ta fram det ursprungliga brädgolv. Hon röker av mina cigaretter medans vi talar.

Både hon och konstnären Lars Nilsson, den av de två professorerna jag får tillfälle att tala med, säger sig vilja skapa "en annan sorts institution". De säger sig vilja bort från vad de kallar

- Kollektivistisk akademieanda (dessa bestri-der hon att de sagt, möjligtvis har de "däremot" sagt "exempelvis protektionistisk-akademieanda"),

där eleverna är bara just passiva elever, be-dömda av professorerna. Här råder istället strikt individualism. Man har också skrotat den gamla idén om indelning av såväl elever som professorer i särskilda avdelningar för skulptur och måleri etc.

- Istället fungerar våra två professorer, Lars Nilsson (40) och Charlotte Gyllenhammar (33) som extra kompetenta lärare på alla områden, och eleverna söker heller inte som exempelvis målare eller skulptörer utan som konstnärer.

Hon fortsätter:

- Det viktigaste man kan lära eleverna idag är att ta ansvar för sitt eget konstnärsskap. Vi be-driver undervisning i teknik, teori och gestaltning. Den traditionella modellen är att professorena går runt och bedömer elevernas arbete. Så gör inte vi. Naturligtvis har vi ateljésamtal men det är inte fråga om bedömning. Eleverna har stor frihet. Det är ingen som säger åt dem vad de ska göra.

Den tidigare ABF-drivna folkhögskolan Fo-num i Malmö har nu alltså i och med den officiella invigningen den 17 november i år (-95) blivit till konsthögskola (dvs. gjort eleverna stipendievärda) och inrättat sig i den både in- och utvändigt totalrenoverade Mellersta förstadsskolan.

Ambitionen att söka ställa upp en institution för att tillmötesgå den nya konstens krav är tydlig. Det räcker med att titta på Gertrud Sandqvists kontor och det intilliggande lärarummet för att förstå det, och än tydligare blir det när man hör henne tala:

- Konsten har allt mer börjat närma sig forskningen, säger hon och förkunnar stolt att man sista veckan i maj skall ha ett stort vetenskapligt seminarium, varefter hon ger mig en lista med skolans kurser för det kommande läsåret; där står

om det vetenskapliga seminariet närmare att läsa: "Bortom regeln. Internationellt tvärvetenskapligt seminarium i Konsthögskolans regi sista veckan i maj som fokuseras på kulturella strategier efter de stora världssystemens bortvittrande. Punkter: andra kulturella och religiösa system - trance, extas. Hysteri. Attack mot könet. Feminism. Ansvaliga: Lars Nilsson, Gertrud Sandqvist. ..."

Kulturella strategier. Det låter kallt, nästan fiendligt. Vad går dessa strategier ut på? Att på fiffigaste sätt pränga ut mer eller mindre osäljbar konst till en i stort sett obefintlig publik? Men samtidigt står det i hennes eget förord till den prydliga lilla skriften KONSTHÖGSKOLAN I MALMÖ att läsa att ett konstnärsskap *inte* är "en fråga om tekniker och strategier, utan om hur människans äldsta och mest förnyelsebara uttrycksformer används nu, här..."

Sedan detta om att konsten skulle närma sig forskningen. På vilket sätt? Presenterar konstnären faktiska och användbara resultat baserade på exakta undersökningar? Inte om man jämför med en vetenskapsman. Men jag förstår tanken, eller jämförelsen, om man nu utgår från att konsten skulle ha något att säga oss om vår samtid. Dock blir det hela ogripbart när Gertrud Sandqvist vidare menar att det inte är någon mening med att sitta och bekräfta någons s.k. svensk tradition, eller tradition över huvud taget. (Här har jag enligt G.S. "nog helt enkelt missförstått. Det problematiska med att tala om nationella traditioner är att dessa är mycket svåra att definiera under förutsättning att konstitivet inte är fullkomligt slutet.") Hon anser det t.o.m. vara skadligt när man stundtals söker pressa in konsten i sådana sammanhang eftersom:

- Internationaliseringen har suddat ut de nationella traditionsgränserna, och att konstnären:

- Inte alls skapar för sin samtid (vilket hon enligt sina kommentarer inte heller har sagt; dock skakade hon vid intervjun nekande på huvudet när jag frågade om inte konstnären enda möjlighet var att skapa för sin samtid. Nu heter det att: "Konstnären blir sällan förstådd av sin samtid")

och att det minsann tar minst femtio år innan man förstår vad konstnären ville ha sagt med det och det verket. Men trots det förfäktar hon (vilket hon i kommentarerna naturligtvis inte gör) tanken på att konsten skulle vara världsfränvänd, och med en auktoritär och djup eftertänksamhet säger hon:

- När det gäller det här med folkhemets raserings t.ex. - ja, det höll konstnärerna att titta på för en 15 år sedan. Där fanns hela identitetsproblematiken, hela den tidiga postmoderniteten, den tog upp precis det där. Alla de här undersökningarna kring vad ett jag var och vad ett raserat jag var, som ju är själva centrum i frågan vad ett folkhem eller ett icke folkhem är, det kunde du se på konstitställningar och det diskuterades inom konsteori i mitten på 80-talet. Det var då man hade den här stora förlustdiskussionen. Om du tittar på bildkonst från 1970-talet och fram till mitten av 80-talet så kan du se att det är väldigt mycket av den konsten som handlar om förlust, någonting som är förlorat. Det är precis det som man upplever idag. Det var bara det att det kom mycket tidigare inom konsten.

Där ser man vad lite konsteoretisk metafysik kan åstadkomma.

Enligt Gertrud Sandqvist har samtidens skeende mycket lite att göra med den "konstnärliga processen".

Trots att Gertrud Sandqvist skyller föreställningen och behovet av den romantiska konstnärsmyten på publiken tycks den ligga likt bedövande vadd även kring hennes eget tänkande; det är något oreflekterande och tvärsäkert naivt över hennes tal, när hon för att bekräfta sin tes om teoriundervisningens stora betydelse och att det i grund och botten inte är någon skillnad på teori och praktik, anför Wittgensteincitat som:

- Ditt språk gränser är din världs gränser, varefter hon ger mig en kort blick, som för att kontrollera om jag vet vem som sagt så.

Samma attityd möter man hos den, formligen, verbale giganten Lars Nilsson, till vars rymliga och på vindsvåningen belägna kontor jag några timmar senare blir visad; likt en flodvåg sköljer han citat och personnamn över mig; och hela tiden dessa korta, tysta blickar för att se efter om man vet, om man känner till. Dock undviker han

kategoriskt all form av summering och ställningstagande utifrån sin digra boklärdom, om det är för att han inte brytt sig om att göra några sådana, eller för att han i varje frågeställare ser en potentiell fiende är svårt att avgöra. Men redan på min andra fråga, om vilken roll konstnären har idag och vilken uppgift han kan tänkas fylla, utbrister han:

- Men vad är det här för intervju!
och säger sedan att det skulle ta honom fem timmar att svara på den frågan. Han vill veta vad det är för typ av artikel jag skall skriva. Jag säger att jag vill försöka ta reda på vad det är för tankar som ligger bakom denna s.k. "annorlunda institution" och vad den eventuellt kan ha att tillföra konstutbildningen.

Lars Nilsson sätter åter igång att tala. Han säger att den här skolan skiljer sig från andra konsthögskolor i det att den har poängdefinerade kurser och skall vid utgången förse eleverna med definierade utbildningsbevis, att de exempelvis skall kunna arbeta som lärare efter avslutad utbildning, vilket i och för sig verkar vettigt, eller i alla fall inte mer än rätt om de tänkt ägna sitt konstnärsskap åt osäljbar installationskonst. På frågan om det problemet, med, faktisk, osäljbar konst instämmer han i att det är ett problem och att man blir bunden av att enbart leva på stipendier.

Dock tror han att det räcker om konstnärerna förhåller sig till det, och lär sig se på längre sikt. Om han med det menar att det räcker att vara medveten om att man misshandlar sin hustru och ser på det i perspektivet att "vad gör det om hundra år" eller om han menar något annat får jag ingen riktig klarhet i.

Han går på om att här är det minsann ingen konservativ gammal auktoritetsanda som råder,

utan här är allt så fritt och öppet och allmänt kreativt och konstnärligt. Lars Nilsson tycks som besatt av skedet 1980- och 90-tal. Han talar om "aktörer" och "discipliner". Han talar om att allt går så snabbt numera och att det är svårt att ha en kritisk hållning, svårt att generalisera och försöka dra upp mönster. Han säger att det å ena sidan innebär en värdevalvering men å andra sidan en... osv. Allt glider hela tiden fram och tillbaka, utan att lyckas få någon fast form. Det enda han lyckas konstatera, förutom att allt är så oerhört komplext och komplicerat, är att det möjligen är konstkritiken som befinner sig i en större kris än konsten. Det är synd tycker han då

- Konstkritiken är oerhört viktig, att det är

- Oerhört viktigt att det pågår en dialog mellan kritikern och konstnären då det kanske oftast det är dit som konstnären vänt sig.

Att han utifrån detta inte drar ut frågeställningen även åt andra hållet förefaller nästan som en freudiansk förträngning.

Han sitter där mitemot mig och talar, och talar, och det är som vore vi tillbaka vid 1920, som om hjulet redan snurrat ett helt varv och vi åter igen stod inför det futuristiska avantgarde som trodde sig helt kunna förneka den tidigare historien; eller är det bara så att genren inte rört sig det minsta framåt sedan dess. Lars Nilsson bekräftar:

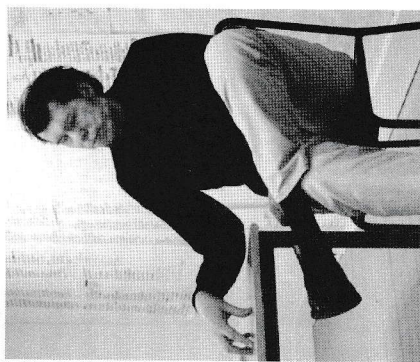
- Man kan säga så här, att konst skapad före 1900 anser vi endast ha ett rent konsthistoriskt intresse.

Stundtals är det hela rentav löjeväckande, som två tonåringar som förläst sig på Wittgenstein och Lacan och tror sig ha kommit underfund med något stort, men utan att veta riktigt vad det är som dunkar och bular i bröstet på dem; och trots den

hagalande entusiasmen känner jag en stor trötthet, nästan vanmakt övet att det här var precis som jag hade väntat mig.

Jag försöker komma in på hantverkets betydelse. Där får jag inga svar. Lars Nilsson tittar allt oftare och med allt tydligare gester på klockan. Han är en upptagen man.

Dock är eleverna jag träffar sympatiska; och förhoppningsvis undgår de att bli lika teoris-kadade som sin rektor; förhoppningsvis undgår de att ta på sig samma ärkeprestiga domptörroll som sin professor Lars Nilsson; och förhoppningsvis förmår de, trots den försiktighet de alla anlägger, nära och vårda ett skönt hat mot de institutionella plastradikala avantgardisterna och skapa något stort och skönt och helt. Ty även om man så ställer ut en thekopp i galleriet kommer man inte undan färg, form - komposition. Och detta lär man sig inte genom att ställa in granar i ett rum, eller ens hänga dem upp och ner. Och tro mig, den verkliga och skärpte betraktaren genomskådar fusk! Sant är visserligen att kunska-

pen hjälper och fördjupar seendet, men vem är intresserad att fördjupa sig i en konst vars enda syfte tycks vara att banalisera och ifrågasätta sig själv (och att avsäga sig pretentionen blir en po-änglös motsägelse då antipretationen i sig själv blir en minst lika stor pretantion). Det har aldrig

Några invändningar mot Edward Said

Av Stefan Lindgren

upplysningstidens orientvurm. Den tidiga upplysningen hade ju som bekant sett ljuset komma från öster, inte minst från Kina, som då var högre utvecklade än Europa. Och även Montesquies "Persiska brev" hade ju varit mindre än kritik av östlig despotism än av västlig.

Orientalister av facket har naturligtvis förvarat sig mot Saids breddsidor. Den konservativa USA-professorn i orientalistik, Bernard Lewis har manat till försvar av de västerländska värderingarna, mot bl a Saids attacker. Han tycker inte om att studenterna genom omröstningar ska ersätta traditionella verk med böcker av feminist och tredje världen-forskare. Man kan förstå Lewis. Veten-

skapliga sanningsskrav har sällan uppfyllts genom elevomröstningar. Lewis, som nu lysts i bann av exilarmenska grupper, för att han dristat sig att ifrågasätta "folkmodet" på armenerna under första världskriget, visar själv en exemplarisk integritet.

Den skotske professorn John McKenzie har svarat Said m fl med en bok med exakt samma titel, "Orientalism", där han anklagar Said för bristande historiska undersökningar och för mycket teorikonstruktioner.

Tyvärr innehåller Saids nya bok inte så mycket av diskussion kring bristerna i den första boken och bemötande av kritiken. Den nya boken är i stället ännu lösare i köttet än den första, kanske främst för att den består av komplicerade föreläsningar.

Här och var förekommer referenser till långa listor av namn - förmodligen signaler till Saids studenter om vilka namn de ska känna till i tentamen. I sådana listor hamnar Salman Rushdie sida

Edward W Said har genom sin "Orientalism" (1978, Ordfront 1993, övers: Hans O Sjöström) och "Kultur och imperialism" (Ordfront 1995) etablerat sig som vänsterliberal kritiker av den västliga civilisationen och dess ödeläggelse av den tredje världen.

Som kristen palestinier i landsflykt och litteraturprofessor i New York är han medlem i två världar och har förutsättningarna att - på ett språk som västintellektuella begriper - förmedla kunskaper om tredje världen.

För tid framöver kommer Saids böcker att vara obligatoriska för den som intresserar sig för imperialismens grepp över själarna. Hans forskning är bred och mycket uppslagsrik.

Men den är inte problemfri.

Själv tillhör jag dem som läste hans "Orientalism" med blandade känslor. Orientalism som akademisk riktning och idéströmning rymmer för mig många progressiva sidor. Jag hade svårt att se det brottsliga i exempelvis den unge Abraham-

Hyacinthe Anquetil-Duperrons bragd att 1759 lyckas översätta de fragment av Zarathustras "Avesta", som han fiskat upp under en resa i Indien. Liksom jag hade svårt att se det bittersta samband mellan H S Nybergs lösning av pehlevi språkets gåta och britternas brandskattning av persernas olja.

Said var så grundlig i sin iver att röka ut en rasistisk färgad och imperialistisk betingad forskning att han sköt över målet.

Faktiskt skulle man lika gärna - förmodligen med lika stor rätt - kunna skriva en bok om den progressiva orientalismen, som en reminiscens från

förväntningar. Publiken förvandlades mot sin vilja från passiva iakttagare till aktiva delagare. / Vadman får ut av de situationer Elin Wikström konstruerar beror på hur man själv agerar ihop med andra. När de fungerar som bäst är hennes koncept katalytiska. De sätter igång en kedja av reaktioner och reflektioner. Osynliga mönster och strukturer synliggörs."

Orden går igen, de påminner om Gertrud Sandqvists som julmust påminner om påskmust, det strikt individualistiska blir till det lite smådumma gröt-kollektivistiskt ogenomtänkta. Men kanske är det både dumt och naivt att uppröras över detta, att ens förundras, eller ens bry sig om det. Jag vet inte. Och trots allt finns det ju konstnärer som alljämt står vid sidan av detta och arbetar på. Torsten Jurell t.ex. Som för övrigt ställer ut i Göteborg i februari. Själv skall jag nog dra mig tillbaka från konstskriveriet för ett tag framöver. Det känns som om det finns annat, mer väsentligt att skriva, och skriva om.

Dock till sist, konstlevere! - Minns att en av era uppgifter som elever, är att ifrågasätta er utbildning, och dess företrädare.

P.S. När detta går i tryck har Charlotte Gyllenhammar lämnat sin post efter en schism med Gertrud Sandqvist. Och Lars Nilsson i och med sin nya "undersökning(enligt Gertrud Sandqvists kommentarer)" för två månader framöver läst in sig själv i en med glasväggar försedd cell till allmän beskådan på Roseum. Även han sas ha en del kommentarer till ovanstående men då jag ännu inte sett dem kan jag heller inte härta hänsyn till dem. Kanske kan vi återkomma till dem senare.

D.S.

Foto: NPL

varit möjligt att gå runt en tradition och ett kunnande, lika lite som man kan börja ett husbygge med andra våningen; den kommer tillbaka, rasar ner över en, sparkar en i bakhuvudet, förr eller senare, man kommer inte undan, och i detta fall är en mischmaschaktig abstrakt idékompott sänkt näring för konstnärshälsan. Det är mindre en fråga om att gå mot strömmen än att verkligen lära sig något, mer än fråga om kunskap än om anpassning.

På låget hem funderar jag på hur man kommer att se på den här periodens konst om en sisådär femtio år (det enligt Gertrud Sandqvist anlagda förståelseperspektivet). Kommer det över huvud taget att finnas några verk att konkret bedömma, eller får man utgå från suddiga "dokumentationer" av själva konstverket; kommer imateriella insatser av konstnärer som Dan Wolgers och Elin Wikströms "aktioner" eller "projekt" eller vad f-n de nu kallar det att gå som putsig hörsågen i stil med "så snodde han en soffla liksom, haha, och hon ba, hon liksom lät publiken vänta utanför ett galleri och så var det ingen utställning ba, dom liksom stod där i onödan liksom, haha (flatarv)"; denne Elin Wikström som Lars Nilsson säger sig - Respektera väldigt högt. Ser som en som verkligen tillför något.

Naturligtvis får han stöd av DN:s praktikritiker Lars O Ericsson:

"Nyligen i Oslo lät hon (Elin Wikström) publiken förgäves vänta utanför ett galleri. Att stå i kö och vänta var själva "utställningen". Diskussion och irritation utbröt. Folk började i ren frustration kommunicera med varandra. De tvingades tänka över sin egen roll och sina egna invanda

vid sida med Franz Fanon, Jean Genet med Basil Davidson och Francis Coppola med Costa Gavras, sammanställningar som riskerar bli direkt missvisande för den som verkligen vill förstå sammanhangen.

Said ställer sig uppgiften att undersöka hur imperialismen påverkat den västerländska kulturen - hur imperialismen "fallit kulturen i talet" - och även utlöst kulturellt motstånd.

Delvis handlar det om genomgångar av välkända författare som Kipling och Conrad. Där kan jag dock tycka att tidigare arbeten, t.ex. Jonah Raskins "The Mythology of Imperialism" (NY 1971) är betydligt mera mitt i prick än Sids framställning.

Men Sids bok finns på svenska, vilket inte Raskins gör.

Liksom i "Orientalism" anlägger Said här också ett bredare idéhistoriskt perspektiv och försöker exempelvis visa hur erotiseringen av Orienten kan ha skapat kulturella förutsättningar för den militära våldtäkt som skulle följa.

Här saknar jag diskussion om bärgigheten i sådana argument. Man skulle kunna argumentera att västs författare och konstnärer genom erotiseringen av Orienten framför allt skapade en skenvärld, en verklighetsflykt från den i väst rådande dubbelmoralen. Man tillskrev Orienten den synd man drömde om.

Ser man på Orientbilden i den västliga kulturen idag är det ingen erotik som projiceras utan tvärtom, Orientens förmenta sexualfientlighet framställs som ett hot. Magnus Berg, som i årets "Fatabur" (Nordiska museets årsbok. "Alla vi svenskar", s. 118)) undersökt den moderna Orientbilden i bestsellers som Betty

Mahmoodis "Inte utan min dotter", hävdar det.

Orientens erotiska laddning har upphört, utan

att förintelsekrigen mot Orienten gjort det. Det var kort sagt inte Bagdads harem och badhus som hägrade när Schwarzkopf ledde kriget mot Irak. Inte heller känner jag mig övertygad av Sids argumentation om att Giuseppe Verdis opera "Aida" skulle vara ett särdeles imperialistiskt verk. Said ägnar ett långt kapitel åt en genomgång av omständigheterna kring detta verk och klart är väl att det utnyttjades i ett kolonialt sammanhang, men gör det musiken eller librettot kolonialt? Verdi som var realist, gjorde ju verkliga ansträngningar att sätta sig in i egyptisk historia och framställa ett sannolikt skeende på scen, utan att på något sätt förnedra egyptierna. Tvärtom.

När jag läser Sids Aida-kapitel kommer jag osökt att tänka på de kinesiska kulturrevolutionärerna som en kort tid dömde ut Beethovens musik som reaktionär.

Said skjuter alltså delvis över målet. Men han ska ha erkännande för att åtminstone ha ställt frågan på dagordningen, om hur vår kultur tjänat imperialism och kolonialism - och alltiämt gör det.

Sådana undersökningsmål måste gå djupare. Ibland, t.ex. i John Careys "The Intellectuals and the Masses. Pride and Prejudice among the Literary Intelligentsia 1880-1939" (Faber & Faber, 1992) tycker jag mig se nya element i en sådan undersökning.

Carey visar hur bilden av massorna - både i kolonialvärlden och här hemma - förändrades. Framför allt modernisterna fylldes av skräck och avsky inför de framvällande massorna (då var Europa inne i en befolkningsexplosion). D.H. Lawrence skrev exempelvis i ett privat brev 1908:

"Om jag fick som jag ville, skulle jag bygga en dödsdammare lika stor som Kristallpalatset, och det skulle ha en militärörkester som spelade mjukt

och en biograf som gjorde det ljusst; sedan skulle jag gå ut på bakgator och huvudgator och hämta in dem allihop, de sjuka, de halta och lytta; jag skulle leda dem varsamt och de skulle le trötta av tacksamhet; och bandet skulle spela en bubblande mjuk "Hallelujah Chorus".

I en sådan undersökning skulle man inte heller kunna utesluta de senaste decennierna. Den imperialistiska kulturen är ju inget som upphört, som västvärldens intellektuella i ett slag befriat sig från. Tvärtom, nu mer än någonsin skapar massmedia och kultur förutsättningar för imperialistiska övergrepp. Kriget på Balkan vore t.ex. otänkbart om inte massmedia ställt upp och t.ex. en hast tillverkat nya nationer och begrepp som det "kroatiska" eller "bosniska" språket och öppnats portarna för antiserbisk greuelpropaganda.

Mycket av det som ger sig ut för att "försvara" tredje världen är ju dessutom falskt. När väst-intellektuella handplockar Taslima Nasrin i Bangla Desh till feministisk hjälte eller Salman Rushdie till yttrandefrihetsapostel utgår man från som en självklarhet att västvärldens normer ska tillämpas i dessa länder. Rättare sagt västvärldens nuvarande normer. Hade det inte funnits dödsstraff för hädelse i västvärlden skulle författaren till denna artikel inte ha hetat Stefan. Man behöver bara gå något sekel tillbaka för att hitta föreskrifter om dödsstraff för hädelse även i Sverige.

Men vi västintellektuella har organisationer som Amnesty International, vilken i själva sin grundval förutsätter att brittisk syn på rättskipning ska gälla i alla andra länder.

Betty Mahmoodis bok "Inte utan min dotter" ger ett representativt exempel på detta förhållningssätt. I bokens nyckelsen upptäcker hjältinnan till sin bestörtning att Förenta staternas författning

inte gäller på Irans territorium. Hade hon förstått att så var fallet hade hon aldrig behövt försätta sig och sina anhängare i sådant bryderi.

Jag ser också tydliga tendenser till att västvärldens förlag, massmedia, universitet och akademier under föregiven tredje världen-vänlighet handplockar författare som "passar in".

En god tredje välden-författare ska skriva på engelska eller franska, framför allt angripa de fattigas islam som V S Naipaul och häda deras gud som Salman Rushdie.

En bra turk skriver om intellektuella i Istanbulskistna stadsdelar. En dålig turk skriver om fattiga i Anatolien.

En bra vietnames skriver om förtrycket i det självständiga Vietnam. Andra behöver inte ens översättas.

Aldrig, jag säger aldrig, har västkulturen varit så tjänande som nu. Det är inte imperialismen som faller kulturen i talet. Det är den kulturen som faller krigsherrarna i talet.

Gör det lättare att andas

Av Margareta Zetterström

Om jag (i någon av de kritikerenkäter som brukar fylla de stora tidningarnas kultursidor vid jultid) hade blivit ombedd att utse "Årets bok" för 1995 skulle jag inte ha behövt tveka en sekund. Svaret hade självklart blivit: Dag Østerbergs *Jean-Paul Sartre. Filosofi, konst, politik, privatliv*. Det är nämligen en sådan där sällsynt bok (av kategorin "en på hundra" eller "en på tusen") som faktiskt gör det lättare att andas, en bok som genom sin befriande ton och sitt högtintressanta stoff skiljer sig från det mesta som annars skrivs och debatteras just nu.

Men typiskt nog, frestas jag säga, har denna Sartre-monografi nästan inte väckt någon som helst uppmärksamhet i de "officiella" media. Desto större anledning då att här i Förr och Nu rikta strålkastarljuset mot en bok som kanske annars riskerar att drunkna i floden av oväsentligheter och bjäfs.

Dag Østerbergs ambition har varit att teckna en *helhetsbild* av Sartres intellektuella gärning, att alltså ge en presentation både av filosofen, dramatikern, novell-, roman- och biografiförfattaren, den politiske skriftställaren och aktivisten. Och jag tycker att han lyckats väl med denna svåra uppgift. Men, bör man kanske tillägga, det är en helhetsbild där Sartres *filosofi* (existentiellismen eller den existentiellistiska situationsfilosofin som Østerberg föredrar att säga) självklart står i centrum och fungerar som ledsjåman även i beskrivningen av övriga verksamhetsfält.

Østerberg anser att Sartre var störst och originellast just som filosof. Men det är ju samti-

digt i de filosofiska verken som han framstår som mest otillgänglig och minst "populär". Den som vill tränga in i Sartres filosofiska tänkande (och kanske dessutom inte behärskar franska) kan således verkligen ha behov av vägledning. Och Østerberg är då en alldeles utmärkt ciceron. Åskådligt och begripligt, med personligt tonfall och en aldrig sviktande entusiasm, beskriver han kärnan i Sartres existentiellism, denna "frihetens och frigörelsens filosofi", redogör för de olika byggsstenarna och begreppen och visar hur den rena existensfilosofin i sartresk tappning också implicerar en moral. Han har också klar blick för "tidens" och "historiens" inverkan på Sartres tänkande, vilket kommer väl till pass när han skall skildra hur denne — på grundval av de erfarenheter han gjorde under andra världskriget (inte minst i krigsfångenskap) — blev "socialist" och började införliva marxismen med sitt filosofiska system. Även här, såväl i beskrivningen av Sartres "socialfilosofi" och "historiefilosofi" som av hans politiska praktik, är Østerberg mycket pedagogisk och inspirerande och lockar till läsning av Sartres egna texter (något som i och för sig försvåras av att dessa, i många fall, fortfarande inte finns översatta till svenska).

Østerberg själv förefaller mig mer hemtam på filosofins område än skönlitteraturens. Ändå lyckas han säga en hel del intressanta saker även om Sartres litterära och estetiska texter, ger t.ex. en mycket träffande beskrivning av romanen *Äcklet* och — inte minst viktigt — redogör för innehållet i den stora Flaubert-biografin, *L'Idiot de la famille*, ett verk som väl dessvärre aldrig någonsin (bl.a.

på grund av sitt oerhörda omfång) kommer att bli utgivet på svenska.

Generellt tycks Østerberg anse att Sartres filosofi kommer bättre till uttryck i dramatik än i noveller och romaner. Kanske sammanhänger detta med att han, i mitt tycke, underskattar betydelsen av romansviten *Frihetens vägar* (se min artikel *Jean-Paul Sartre och Frihetens vägar* i Förr och Nu nr 4/82) men naturligtvis också med det faktum att denna romansvit förblev ofullbordad (i nästa upplaga av Østerbergs bok borde förlaget i sin förteckning över till svenska översatta Sartre-texter tillägga att *Drôle d'ami*, alltså det avsnitt av romansvitens sista och avslutade del som Sartre själv låt offentliggöra i Les Temps Modernes, publicerades i Förr och Nu nr 1/92 under titeln *En besynnerlig vänskap*).

Allra mest spännande är kanske ändå bokens sista avdelning, där Østerberg gör ett försök att analysera och beskriva Sartres eget liv och egen

personlighet med instrument lånade från Flaubert-biografin. Det är en på samma gång respektlös och kärleksfull skildring. Till skillnad från många andra Sartre-anhängare vågar nämligen Østerberg polemisera och ifrågasätta (utan att för den skull sälla sig till "fiendeläget" där man i stället har som kutyra att beljuga och smutskasta).

Østerberg är alltså inte en devot eftersägare utan en i bästa mening *självständig* "sartrian". Och det är troligen därför han är så stimulerande att läsa. Lägg därtill att han — utan att i varje ögonblick skriva läsaren på näsan — visar varför vi idag så oerhört väl behöver Sartres frihetslära. Kort sagt: en bok som jag (utan att därför instämna i varje enskild uppfattning och värdering) önskar att jag själv hade skrivit!

Dag Østerberg. *JEAN-PAUL SARTRE. Filosofi, konst, politik, privatliv*. Övers. Sten Andersson. 328 s. Bokförlaget Korpen 1995. Pris: ca 314:- ISBN 91-7374-638-X

